

संघीय संसदः
कानून निर्माणसम्बन्धी
परिचयात्मक पुस्तिका

संघीय संसद सचिवालय

संसद सहयोग परियोजना
संयुक्त राष्ट्र-संघीय विकास कार्यक्रम

संघीय संसदः
कानून निर्माणसम्बन्धी
परिचयात्मक पुस्तिका

प्रकाशक : संसद सहयोग परियोजना/यूएनडीपी
संघीय संसद सचिवालय

पहिलो प्रकाशन : २०७४

सर्वाधिकार © : संसद सहयोग परियोजना/यूएनडीपी

साजसज्जा : हिमाल श्रेष्ठ

प्रस्तुत सामग्रीमा प्रयुक्त 'व्यवस्थापिका संसद' तथा 'व्यवस्थापिका संसद सचिवालय'
लाई 'संघीय संसद' तथा 'संघीय संसद सचिवालय' का रूपमा पदनुहुन अनुरोध छ ।

भूमिका

लोकतान्त्रिक व्यवस्थामा जनताद्वारा निर्वाचित संस्थाहरूको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । संसद जननिर्वाचित संस्था भएकाले यसको महत्त्व सर्वाधिक रहेको छ । संसदीय शासन प्रणालीमा संसदको काम सरकारको गठन र नियन्त्रणका साथै जनताको प्रतिनिधित्व गर्नु, सरकारलाई नीति तथा कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्न कानून बनाई सहयोग गर्नु, राज्यका कार्यहरूलाई वैधता प्रदान गर्नु, नीति निर्माण गरी देशका विद्यमान समस्याको समाधान गर्नु हो । उपरोक्त कार्य सम्पादन गर्ने क्रममा संसदबाट सम्पादन हुने विधायिकी अधिकारलाई नेपालको संविधानले कार्यक्षेत्रहरू तोक्यो संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा बाँडफाँड गरेको छ । यसरी बाँडफाँड गरिएको क्षेत्राधिकारको सन्तुलन र वैधता कायम गर्न संघले बनाएका कानूनको प्रतिकूल नहुने गरी प्रदेश सभा र स्थानीय सभाले कानून बनाउने संवैधानिक व्यवस्था रहेको छ ।

शक्ति पृथकीकरणको सिद्धान्तअनुसार कानून निर्माणको जिम्मेवारी संसदमा, कानून कार्यान्वयनसम्बन्धी जिम्मेवारी कार्यपालिकामा र त्यसको व्याख्या गर्ने जिम्मेवारी न्यायपालिकामा रहेको हुन्छ । नेपालको सन्दर्भमा सर्वोच्च अदालतमा नियुक्तिका लागि सिफारिस भएका न्यायाधीशहरूको संसदीय सुनुवाई गरी अनुमोदन गर्ने र बहालवाला न्यायाधीशले खराब आचरण गरेमा महाभियोग लगाई हटाउने अधिकार संसदलाई प्रदान गरेको हुँदा शक्ति सन्तुलनमा समेत संसदको महत्त्वपूर्ण भूमिका रहेको देखिन्छ । त्यसरी नै सर्वोच्च अदालतले पनि विधायिकाले बनाएका कानूनको व्याख्या गर्दा विभिन्न सिद्धान्त प्रतिपादन गर्ने र त्यस्ता सिद्धान्त तथा नजिरहरू कानून सरह नै लागू हुने भएकाले कानून अदालतले पनि कानून निर्माण गर्छ भन्न सकिन्छ । तर न्यायपालिकाले कानूनी सिद्धान्तका रूपमा कानून बनाउने गरेको भए तापनि त्यसरी

बनाइएका कानुन विधायिकाले बनाउने कानुनमै आधारित हुनु पर्ने हुँदा संसदले मात्र कानुन बनाउन सक्छ भन्दा अत्युक्ति हुँदैन । तसर्थ कानुन तर्जुमाको कार्यविधिका सम्बन्धमा सांसदका साथै हरेक नागरिक जानकार हुन सकेमा लोकतन्त्रलाई सुदृढ र सबल बनाउन सहज हुने देखिन्छ । त्यसैले संसदको अत्यन्त महत्त्वपूर्ण कार्यविधि तर्जुमा प्रक्रियाका सम्बन्धमा नवनिर्वाचित विधि निर्मातासहित इच्छुक अध्ययनकर्ताहरूलाई एकै बसाइमा रूचिकर ढङ्गले साङ्गोपाङ्गो जानकारी प्राप्त हुने विश्वाससहित यो पुस्तिका तयार गरिएको छ ।

यो पुस्तिकामा विधेयकको सङ्क्षिप्त परिचय, विधेयकका किसिम, विधेयक बन्ने प्रक्रियासहित विधेयक तर्जुमा, परीक्षण, परिमार्जन वा पुनरावलोकन गर्दा ध्यान दिनु पर्ने विषयलाई सरल एवं सहज तरिकाबाट प्रस्तुत गरिएको छ । जसबाट विधि निर्माता र इच्छुक शोधकर्तालाई प्राप्त हुने विधायन प्रक्रियाको सहज जानकारीले मुलुकको कानुन तर्जुमा जस्तो अति महत्त्वपूर्ण विषयमा सहयोग पुग्ने विश्वास लिइएको छ ।

अन्तमा, यो पुस्तिका तयार गर्ने हरि फुयाल र मुकुन्द शर्मालाई म विशेष धन्यवाद दिन चाहन्छु । यो पुस्तिका तयार गर्ने क्रममा निरन्तर सल्लाह र सहयोग प्रदान गर्नुहुने यूएनडीपीका कार्यक्रम विश्लेषक कल्पना सरकार, पुस्तिकालाई थप परिस्कृत गर्ने संसद सहयोग परियोजनाका टिम लिडरद्वय डा. यामबहादुर किसान र दिलादत्त पन्त लगायत विविध प्रकारले सहयोग पुऱ्याउने सकुन्तला प्रधान, कृष्ण सुवेदी र हरि कुर्मीलाई म धन्यावाद दिन चाहन्छु ।

डा. राजबहादुर श्रेष्ठ

परियोजना व्यवस्थापक

संसद सहयोग परियोजना

संयुक्त राष्ट्रसंघीय विकास कार्यक्रम

विषय-सूची

भाग १: परिचय	१
१.१ विधेयकको परिचय	४
१.२ विधेयकका प्रकार	५
(१) प्रस्तुतिका आधारमा	५
(२) विषयका आधारमा	६
१.३ विधेयकको समाप्ति	११
भाग २: विधेयक तर्जुमा, संशोधन, मूल्याङ्कन र पारित गर्दा ध्यान दिनुपर्ने विषयहरू	१२
(१) संविधान	१२
(२) मानव अधिकार र अन्तरराष्ट्रिय कानून	१३
(३) न्यायालयबाट प्रतिपादित न्यायिक सिद्धान्तहरू	१४
(४) संसदबाट पारित प्रस्तावहरू	१४
(५) राज्यले अवलम्बन गरेका नीतिहरू	१५
(६) प्रथा/परम्परा	१५
(७) अन्य कानूनसँगको तादाम्य र निरन्तरता	१६
(८) राजनैतिक दलका घोषणापत्र	१६
(९) आम नागरिकका समस्या र आवश्यकताको सम्बोधन	१७
(१०) समयसापेक्षता र भविष्यद्रष्टा	१८
(११) लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरण	१८

(१२) भाषिक शुद्धता	१९
(१३) स्वार्थ गौंसिने वा बाभिने अवस्था	१९
(१४) कार्यान्वयनको सम्भाव्यता र स्वामित्व ग्रहण	२०
भाग ३: विधेयक तर्जुमा प्रक्रिया	२१
३.१ सरकारी विधेयक तर्जुमा प्रक्रिया	२२
३.२ गैर सरकारी विधेयक तर्जुमा प्रक्रिया	२४
भाग ४: ऐन निर्माण प्रक्रिया	२६
४.१ ऐन बन्ने प्रक्रिया (व्यवस्थापन कार्यविधि)	२६
४.१.१ विधेयक प्रस्तुत गर्ने अनुमतिको सूचना	२७
४.१.२ विधेयक संसदमा दर्ता प्रक्रिया	२८
४.१.३ विधेयक उपरको छलफल प्रक्रियाको पहिलो चरण वा प्रथम वाचन (First Reading)	२९
४.१.४ विधेयक उपरको छलफल प्रक्रियाको दोस्रो चरण वा दोस्रो वाचन (Second Reading)	३०
४.१.५ विधेयक उपरको छलफल र पारित प्रक्रियाको तेस्रो चरण वा तेस्रो वाचन (Third Reading)	३१
भाग ५: प्रमाणीकरण प्रक्रिया	४४
५.१ विधेयक पारित भई सकेपछिको प्रक्रिया	४४
५.२ राष्ट्रपतिबाट प्रमाणीकरण प्रक्रिया	४५

नेपालको संविधानले मुलुकको विधायिकी अधिकारलाई आ-आफ्नो कार्यक्षेत्रभित्र रही कार्य सम्पादन गर्ने गरी संघ, प्रदेश र स्थानीय तहमा विभाजन गरेको छ । जस अनुसार संघले तर्जुमा गरेको कानुनको प्रतिकूल नहुने गरी प्रदेश सभाले कानुन बनाउनु पर्ने र प्रदेश सभाले बनाएको कानुनको मूल मर्मभित्र रही स्थानीय सभाले कानुन तर्जुमा गर्ने व्यवस्था रहेको छ । शक्ति पृथकीकरणको सिद्धान्त अनुसूच्य कानुन निर्माण सम्बन्धी कार्य संसदले, कानुन कार्यान्वयन सम्बन्धी कार्य कार्यपालिकाले र त्यसको व्याख्या गर्ने कार्य न्यायपालिकाले गर्नुपर्ने हुन्छ । कानुन निर्माण प्रक्रियाहरू लचिलो र कठोर गरी दुई स्वरूपका हुन्छन् । संसदद्वारा कानुन वा ऐन निर्माणको प्रक्रियालाई कठोर र सरकारद्वारा नीति, नियम, विनियम, आदेश र निर्देशिका तर्जुमा प्रक्रियालाई लचिलो मानिन्छ ।

सरकारी विधेयकको उठान सामान्यतया सरकारको सम्बन्धित कार्यालय वा मन्त्रालयबाट हुन्छ । कानुन मन्त्रालय र कानुन आयोगले पनि विधेयकको मस्यौदा गर्ने गर्दछन् । सरकारी कार्यालयले वा कानुन मन्त्रालयले कुनै पनि विषयमा कानुन बनाउनु पर्ने महसुस गरेपछि स्वीकृतिका लागि मन्त्रिपरिषद्मा पठाइन्छ । मन्त्रिपरिषद्बाट अनुमोदन नभई कुनै पनि विषय विधेयकको रूपमा अगाडि बढ्न सक्दैन । तर मन्त्रिपरिषद्मा कानुन बनाउन पेस भएका सबै विषयले विधेयकको रूप धारण गर्न भने सक्दैनन् । मन्त्रिपरिषद्मा अनुभवी मन्त्रीहरू भएको एक विधायन समिति हुन्छ र उक्त विधायन समितिले कानुन बनाउन पेस भएका विषयहरूमा तत्काल कानुन बनाउन आवश्यक छ/छैन निकर्षाल गरी आवश्यक देखेमा स्वीकृति प्रदान गर्न मन्त्रिपरिषद् समक्ष सिफारिस गर्दछ । उक्त सिफारिसका आधारमा मन्त्रिपरिषद्बाट कानुन बनाउन

सैद्धान्तिक स्वीकृति प्रदान गरिन्छ र सामान्यतया कानुन मस्यौदाका लागि कानुन मन्त्रालयमा पठाइन्छ । मन्त्रिपरिषद्बाट कानुन बनाउन लेखेर आएपछि मन्त्रालयले प्रस्तवित कानुनको मस्यौदा तयार गरी मन्त्रिपरिषद्मा पठाउँछ । मन्त्रिपरिषद्मा विधेयक प्राप्त भइसकेपछि मन्त्रिपरिषद्को विधेयक समितिमा छलफल हुन्छ र समितिको सिफारिस समेतका आधारमा मन्त्रिपरिषद्बाट अनुमोदन भई सदनमा पेस गर्ने निर्णय भएपछि सम्बन्धित मन्त्रीले हस्ताक्षर गरी सदनमा छलफलका लागि पेस गर्दछन् ।

यसरी सदनमा पेस भएका विधेयकले कानुन बन्नुभन्दा अगाडि तीन वटा चरण पार गर्नुपर्छ । यी तीन चरणहरूलाई संसदीय शासन प्रणाली भएका मुलुकहरू (जस्तै बेलायत, भारत, क्यानडा आदि) मा प्रथम वाचन (First Reading), दोस्रो वाचन (Second Reading) र तेस्रो वाचन (Third Reading) पनि भनिन्छ । पहिलो चरण वा प्रथम वाचनमा संसदमा विधेयक प्रस्तुत गर्ने मन्त्री वा सांसदलाई आफ्नो प्रस्ताव पेस गर्ने र विधेयकको पक्षमा बोल्ने मौका प्रदान गरिन्छ ।

यदि विधेयकमा कुनै सांसदले नियमबमोजिम प्रक्रिया पुऱ्याएर संशोधन पेस गरेकोमा निजलाई बोल्ने मौका प्रदान गरिन्छ । यसरी प्रस्ताव र संशोधनको पक्षमा बोली सकिएपछि उक्त विधेयक र संशोधनको प्रस्ताव सदनमा निर्णयार्थ प्रस्तुत गरिन्छ र सदनले अनुमोदन गरेमा ती प्रस्ताव दोस्रो चरणमा प्रवेश गर्दछन् । संसदीय शासन प्रणाली भएका मुलुकमा सरकारले पेस गरेको प्रस्ताव पारित नभएको अवस्थामा सरकारले सदनमा बहुमत गुमाउँछ र सरकारलाई नैतिक सङ्कट पर्छ किनकि संसदीय व्यवस्थामा सदनमा बहुमत प्राप्त दललाई मात्र सरकारमा रहने अधिकार रहन्छ । नेपालको संविधानको धारा ७६(३) बमोजिम गठन भएको अल्पमतको सरकारले संसदमा रहेका सबै दललाई चित्त बुझाउने गरी विधेयक प्रस्तुत गर्ने गर्दछ । तसर्थ सामान्यतया सरकारले पेस गरेको विधेयक स्वतः पारित हुन्छ । निजी विधेयक भने सत्तापक्षको सहमति नभई पारित नहुने भएकाले सरकारको

सहमतिविना सो विधेयकलाई प्रथम चरण पार गर्न नै असम्भव हुन्छ । कुनै पनि सरकारी वा निजी विधेयकले पहिलो चरण पार गर्न नसकेमा उक्त विधेयकको मृत्यु हुन्छ र विधेयक उपर सोही संसदको सोही सत्रमा छलफल हुँदैन ।

सदनमा प्रस्तुत विधेयकले प्रथम चरण पार गरिसकेपछि उक्त विधेयकउपर दफावार छलफल हुन्छ । यस अवस्थालाई विधेयकको दोस्रो चरण वा दोस्रो वाचन पनि भनिन्छ । दफावार छलफलका लागि विधेयक प्रस्तोताले सम्बन्धित समितिमा पठाइयोस् वा सदनमै छलफल गरियोस् भनी सदनमा प्रस्ताव राख्ने र सदनको अनुमोदनपछि सम्बन्धित समिति वा सदनमै उक्त विधेयकको दफावार छलफल हुन्छ । कुनै सदस्यले विधेयकको कुनै दफामा संशोधन प्रस्तुत गर्न चाहेमा विधेयकको सामान्य छलफलपछि बहत्तर घण्टा अगाडि संसदका महासचिव वा सचिव समक्ष संशोधनको प्रस्ताव पेस गर्न सक्छ । यसरी पेस भएको संशोधन सदनमा पेस गर्ने वा नगर्ने अन्तिम अधिकार सभामुखलाई हुन्छ । समितिमा पठाइएको विधेयक र सोमा पेस भएको संशोधनउपर समितिमा दफावार छलफल भई समितिले आफ्नो प्रतिवेदन बनाई समितिमा सभापति मार्फत पुनः सदनमा पेस हुन्छ । सदनमै छलफल होस् भन्ने प्रस्ताव पारित भएकोमा सदनमै विधेयकउपर छलफल हुन्छ । यस चरणमा विधेयक प्रस्तोताले आफूले पेस गरेको विधेयक फिर्ता लिन चाहेमा सदनको अनुमतिले फिर्ता लिन सक्छ ।

यसरी विधेयकको दफावार छलफलको समाप्तिपछि विधेयकले दोस्रो चरण पार गरेको मानिन्छ । विधेयक उपर सदनमा भएको छलफल वा समितिले पेस गरेको प्रतिवेदन सबै सदस्यहरूलाई बाँडिन्छ । यदि कुनै सदस्यले समितिले पेस गरेको प्रतिवेदन सहितको विधेयकका प्रावधानमा छलफल गर्न पुनः समितिमै पठाइयोस् भनी प्रस्ताव पेस गरेमा सदनले उक्त विधेयक समितिमा छलफलका लागि पुनः पठाउँछ र प्रतिवेदन प्राप्त भइसकेपछि उक्त विधेयकलाई सदनमा निर्णयार्थ पेस गर्ने गरिन्छ । यदि समितिमा एकमत नभई छुट्टाछुट्टै प्रतिवेदन पेस हुन

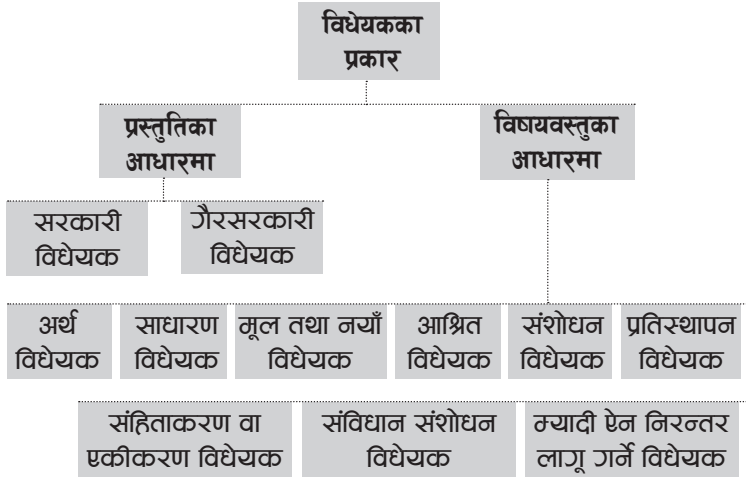
आएमा दुवै प्रतिवेदनहरू सदनमा निर्णयार्थ पेस गरिन्छ । विधेयकलाई विधेयक प्रस्तोताबाट निर्णयार्थ सदनमा पेस गर्ने गरिन्छ र सदनको अनुमोदनपछि उक्त विधेयकलाई संसदको अर्को सदनमा पठाइन्छ । अर्को सदनले पनि प्रक्रिया पुऱ्याई पारित गरिसकेपछि सभामुखले प्रमाणित गरी प्रमाणीकरणका लागि राष्ट्रपति समक्ष पठाइन्छ र राष्ट्रपतिबाट प्रमाणीकरण भई राजपत्रमा प्रकाशित भइसकेपछि विधेयक ऐनको रूपमा प्रचलनमा आउँछ ।

१.१ विधेयकको परिचय

विधेयक भनेको कानुन बनाउनका लागि संसदसमक्ष प्रस्तुत गरिने लिखित प्रस्ताव हो । सामान्यतया यस्ता प्रस्ताव सरकार वा कार्यपालिकाको तर्फबाट प्रस्तुत गरिन्छ । सरकारका विभिन्न निकायहरूले आफूसँग सम्बन्धित विषयका सम्बन्धमा कानुन बनाउन आवश्यक देखेमा वा विद्यमान कानुन संशोधन गर्नुपर्ने अत्यावश्यकता देखेमा त्यसको मस्यौदा तयार गरी मन्त्रिपरिषद् समक्ष पठाउनु पर्दछ र मन्त्रिपरिषद्को स्वीकृतिपछि मात्र ती विषय विधेयकको रूपमा संसदमा प्रवेश गर्दछन् । यसरी सरकारले पेस गरेको विधेयकलाई सरकारी विधेयक भनिन्छ । यस अतिरिक्त संसद सदस्यहरूले तोकिएको कार्यविधि पूरा गरी व्यक्तिगत रूपमासमेत संसदमा जनताको दैनिक जीवनसँग सरोकार राख्ने विषय एवं सरकारको ध्यान नपुगेका विषयका सम्बन्धमा कानुन बनाउन उपयुक्त लागेमा विधेयक बनाई पेस गर्न सक्छन् । यस्ता संसद सदस्यले निजी तवरबाट पेस गरिएको विधेयकलाई निजी वा गैर सरकारी विधेयक भनिन्छ । सरकार वा कार्यपालिकाले पेस गरेको वा विधायिकी सदस्यहरूले पेस गरेका विधेयकहरू विधायिकाले आवश्यक प्रक्रियाहरू पूरा गरी पारित गरिसकेपछि मात्र कानुन बन्दछन् । संसदीय प्रणालीमा संसदमा सत्ता पक्षको बहुमत हुने र बहुमतबाट पारित नभई कुनै पनि विधेयक कानुन बन्न नसक्ने भएको हुँदा सामान्यतया सांसदहरूले व्यक्तिगत तवरले पेस गरेका निजी विधेयकहरू सत्ता पक्षको सहभागिता

र सहयोगविना पारित हुन सक्दैन । तसर्थ सरकारी विधेयकहरूको तुलनामा सांसदहरूले व्यक्तिगत तवरले निजी विधेयकहरू नगण्य मात्रामा संसदमा पेस गर्ने गरिएको पाइन्छ ।

१.२ विधेयकका प्रकार

(१) प्रस्तुतिका आधारमा

(क) **सरकारी विधेयक:** सरकारको तर्फबाट प्रस्तुत हुने विधेयकलाई सरकारी विधेयक भनिन्छ । अर्थ र नेपाली सेना, नेपाल प्रहरी वा सशस्त्र प्रहरी बल नेपाल लगायतका सुरक्षा निकाय सम्बन्धी विधेयक सरकारी विधेयकका रूपमा मात्र संसदमा पेस हुन सक्छन् अर्थात् यी विधेयक गैरसरकारी रूपमा प्रस्तुत गर्न सकिँदैन । सरकारको कुनै पनि मन्त्रालय वा कानून, न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालयमार्फत मस्यौदा गरी प्रस्तुत गरेका वा गर्ने अन्य जुनसुकै विधेयकलाई पनि सरकारी विधेयक भनिन्छ ।

(ख) गैरसरकारी विधेयक: संघीय संसदको कुनै पनि सदस्यले व्यक्तिगत रूपमा वा सदस्यहरूले सामूहिक रूपमा तोकिएको कार्यविधि पूरा गरी जनताको दैनिक जीवनसँग सरोकार राख्ने वा सार्वजनिक सरोकारका विषय एवं सरकारको ध्यान नपुगेको विषयका सम्बन्धमा कानून बनाउन उपयुक्त लागेमा विधेयकको मस्यौदा गरी पेस गर्न सक्छन् । यसरी सरकारबाहेक अन्य संसद सदस्यले सदनमा प्रस्तुत गर्ने विधेयकलाई गैरसरकारी वा निजी विधेयक भनिन्छ । यस्तो विधेयक आफू निर्वाचित वा मनोनित सभामा मात्र पेस गर्न सक्ने र पारित भएमा अर्को सदनको काम कारबाहीका लागि सो सदनको कुनै सदस्यलाई वारेस तोक्नु पर्ने हुन्छ । यस्ता गैर सरकारी विधेयक संसद सदस्यले व्यक्तिगत रूपमा, संसद सदस्यहरूको समूहले सामूहिक रूपमा संसद सचिवालयको सहयोगमा र विभिन्न गैरसरकारी वा सरोकारवाला संघसंस्थाहरूको सहयोगमा तयार गर्न सक्छन् ।

(२) विषयका आधारमा

(क) अर्थ विधेयक: सरकारले लगाउने कर र सरकारको खर्चसम्बन्धी व्यवस्था भएको विधेयक आर्थिक वा अर्थ विधेयक हो । यस्तो विधेयकमा कर लगाउने, उठाउने, खारेज गर्ने, सर्वसञ्चित कोषमा रकम जम्मा गर्ने, राष्ट्र ऋण उठाउने र जमानत दिने, सरकारी कोषमा जम्मा हुने राजस्व, ऋण असुलीबाट प्राप्त रकम वा अनुदानबाट प्राप्त रकम जिम्मा राख्ने र लागत राख्ने, सरकारी लेखा वा लेखा परीक्षणको विषय समावेश भएको हुन्छ । तर निवेदन, अनुमतिपत्र र नवीकरण दस्तुर, कुनै शुल्क लगाउने, कैद र जरिवाना लगाउने गरी बनाइएका सबै विधेयक अर्थ विधेयक नहुन पनि सक्छन् । नेपालको संविधानको धारा ११०(३) र ११८(३) ले अर्थ विधेयकको

परिभाषा दिनुका साथै कुन विधेयक अर्थ विधेयक हो वा होइन भनी निर्णय गर्ने अन्तिम अधिकार संघीय संसद र प्रदेश संसदको सभामुखलाई दिएको छ ।

(ख) **साधारण विधेयक:** आर्थिक र संविधान संशोधन बाहेकका अन्य सबै विधेयकलाई साधारण विधेयक भनिन्छ । नेपालको संविधानको धारा ११०(२) अनुसार नेपाली सेना, सशस्त्र प्रहरी बल र नेपाल प्रहरी लगायत सुरक्षा निकायसँग सम्बन्धित विधेयकलाई पनि विशेष किसिमको विधेयकको रूपमा राखिएको छ । यससँग सम्बन्धित विधेयक संसदमा सरकारले मात्र पेस गर्न सक्छ । त्यस्तै, धारा ११८(२) ले पनि अर्थ विधेयक र सुरक्षासँग सम्बन्धित विधेयक सरकारी विधेयक मात्र हुने व्यवस्था गरेको छ । अर्थात् यस्ता विधेयकहरू सांसदहरूबाट व्यक्तिगत तवरले पेस गर्न सकिँदैन । सामान्यतया: साधारण विधेयक सरकार वा सांसदले व्यक्तिगत रूपमा दर्ता गर्न सक्ने स्पष्ट हुन्छ । दुई सदनमात्रक व्यवस्थापिका भएका मुलुकहरूमा साधारण विधेयक दुवै सदनबाट उत्पत्ति हुन सक्छन् । नेपालले संघमा दुई सदनमात्रक व्यवस्थापिका अङ्गीकार गरेकाले साधारण विधेयक प्रतिनिधि सभा वा राष्ट्रिय सभा दुवै सदनबाट उत्पत्ति हुन सक्छन् ।

(ग) **मूल वा नयाँ विधेयक:** कुनै पनि विषयमा नयाँ नीति र व्यवस्था कार्यान्वयनका लागि ल्याइने विधेयकलाई मूल विधेयक भनिन्छ । समाजको चरित्र गतिशील किसिमको हुन्छ र यस्तो गतिशीलताले समाजमा अवसर तथा चुनौती दुवै साथसाथै लिएर आउँछ । वर्तमान समयको ज्ञान, विज्ञान, प्रविधिको विकास, बढ्दो अन्तरराष्ट्रिय व्यापार, आन्तरिक एवं बाह्य आप्रवासन, नयाँ अन्तरराष्ट्रिय कानूनहरूको विकास एवं प्रयोग आदि समेतले समाज परिवर्तनमा उल्लेखनीय भूमिका खेलेका हुन्छन् । सामाजिक परिवर्तनका कारण समाजले

एकातर्फ नयाँ किसिमका समस्या तथा चुनौती सामना गर्नुपर्ने हुन्छ भने अर्कातर्फ राज्यसँग जनताका अपेक्षा एवं आकाङ्क्षा पनि बढिरहेका हुन्छन् । ती जनआकाङ्क्षाहरु र समाजका नयाँ समस्या एवं चुनौतीहरूलाई सम्बोधन एवं समाधान गर्न राज्यले तत्काल नयाँ नीति, नियम र योजना बनाई लागू गर्नुपर्ने हुन्छ किनकि पुराना नीति, नियम र योजना नयाँ सन्दर्भ र परिवेशमा पूर्ण रूपले काम नलाग्ने भइ सकेका हुन सक्छन् । यस अवस्थामा एकदमै नयाँ विचार र नीतिहरू समाविष्ट भएको विधेयक संसदमा पेस गरी कानुन बनाई लागू गर्न अत्यावश्यक हुन्छ । यस्ता नयाँ प्रस्ताव, विचार र नीतिहरू समावेश भएको विधेयकलाई नयाँ विधेयक वा मूल विधेयक भनिन्छ ।

(घ) आश्रित विधेयक: सदनमा प्रस्तुत भइसकेको विधेयकको पूरकको रूपमा ल्याइने विधेयकलाई आश्रित विधेयक भनिन्छ: जस्तो आर्थिक विधेयक र राष्ट्र ऋण उठाउने विधेयक । संसदको बैठकमा विचाराधीन विधेयक संसदबाट पारित नहुँदै उक्त विधेयकमाथि पूर्ण वा आंशिक आश्रित विधेयक प्रस्तुत गर्न सकिन्छ । पूर्ण वा आंशिक आश्रित विधेयक मूल विधेयकको संशोधन भने होइन । त्यस्तो विधेयक मूल विधेयकसँग सम्बन्धित रहेर उक्त विधेयकको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्न बनाइने विधेयक हुन्छ । मूल विधेयक पारित नभएसम्म आश्रित विधेयकमाथि विचार गरिँदैन । कदाचित मूल विधेयक नै सदनबाट अस्वीकृत भएको अवस्थामा आश्रित विधेयकको कुनै सान्दर्भिकता समेत रहँदैन र स्वतः निस्कृय हुन्छ ।

(ङ) संशोधन विधेयक: विद्यमान कानुनमा समसामयिक रूपमा हेरफेर वा थपघट गर्न ल्याइने विधेयकलाई संशोधन विधेयक भनिन्छ । एकातर्फ समाजको गतिशीलताका कारण विद्यमान

कानूनहरूको प्रभावकारिता सोको अनुपातमा कम हुँदै गइरहेको हुन्छ भने अर्कातर्फ कानूनको प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्दा त्यसमा रहेका कमी कमजोरीको पहिचान हुन जान्छ । यस्तो अवस्थामा कानूनको प्रभावकारिता निरोधक शक्ति (deterrence power) एवं सान्दर्भिकता कायम राखिरहन विद्यमान कानूनमा केही संशोधन वा परिमार्जन गर्नुपर्ने हुन्छ । लागू भइरहेको कानूनमा केही संशोधन वा परिमार्जन गर्ने उद्देश्यले पेस गरिएको विधेयकलाई संशोधन विधेयक भनिन्छ ।

(च) **प्रतिस्थापन विधेयक:** विगतमा जारी भएको अध्यादेशलाई ऐनद्वारा प्रतिस्थापन गर्न ल्याइने विधेयकलाई प्रतिस्थापन विधेयक भनिन्छ । ऐनसरह लागू हुने गरी जारी गरिने कार्यकारी आदेशलाई अध्यादेश भनिन्छ । संसदको अधिवेशन वा बैठक नबसेको बेलामा सरकारलाई तत्काल कुनै काम गर्न कानूनको आवश्यकता पर्न सक्छ । यस्तो अवस्थामा सरकारले अध्यादेश बनाई लागू गर्न सक्छ । नेपालको संविधानको धारा ११४ र २०२ ले क्रमशः संघीय सरकार र प्रदेश सरकारलाई अध्यादेश जारी गर्न सक्ने अधिकार दिएको छ । जारी भएको अध्यादेशबाट बनेको कानून संसदबाट अनुमोदन गर्नु अनिवार्य हुन्छ । अध्यादेशका रूपमा जारी गरेको विषयलाई कानून नै बनाउनु पर्ने देखिएमा सरकारले लागू रहेको अध्यादेशलाई अनुमोदनका लागि विधेयक बनाई संसदमा पेस गर्न सक्छ । यो नै प्रतिस्थापन विधेयक हो ।

(छ) **संहिताकरण वा एकीकरण विधेयक:** एकै प्रकृति र सरोकार क्षेत्रका कानूनहरूलाई एकै स्थानमा राख्ने उद्देश्यले ल्याइने विधेयकलाई संहिताकरण वा एकीकरण विधेयक भनिन्छ । देशमा एकै विषयसँग सम्बन्धित छुट्टाछुट्टै कानून वा कानुनी प्रावधानहरू रहेका हुन सक्छन् । एकै विषयमा छुट्टाछुट्टै कानून वा कानुनी प्रावधानहरू बहाल भई लागू रहँदा त्यसबाट

निस्कने परिणाम फरकफरक नै आउने गर्दछन् । एकातर्फ एकै विषयमा कानुन लागू गर्दा फरक परिणाम आउनु कानुनी शासन विपरीत हुनजान्छ भने अर्कातर्फ कानुनका उपभोक्तालाई कानुनी प्रावधानका सम्बन्धमा दुविधा उत्पन्न भई असुविधा पनि पर्न जान्छ । यस्तो अवस्थामा एकै विषयमा छरिएर रहेका प्रावधानहरूलाई एकीकृत गर्ने उद्देश्य राखी विधेयक बनाइन्छ । जस्तो कि विगतमा मुलुकी ऐनमा भएका व्यवस्थाहरूलाई देवानी र फौजदारी संहिताको रूपमा परिमार्जन गरिएको छ ।

(ज) **संविधान संशोधन विधेयक:** संविधानको कुनै प्रावधानलाई हटाउन वा संशोधन गर्न वा नभएको प्रावधान थप गर्न ल्याइने विधेयकलाई संविधान संशोधन विधेयक भनिन्छ । संविधान देशको मूल कानुन भएकाले यो विशेष परिस्थिति वा अवस्था वा अत्यावश्यक परेको बेलामा मात्र संशोधन गर्ने गरिन्छ । संविधान आफैले संविधानको संशोधनका लागि विशेष व्यवस्था गरेको हुन्छ । संविधानको कुनै पनि व्यवस्थाको संशोधन संविधान संशोधन विधेयक मार्फत मात्र गर्न सकिन्छ । नेपालको संविधानको धारा २७४ ले संविधान संशोधनसम्बन्धी विशेष व्यवस्था गरेको छ । संविधानको उक्त धारा एवं व्यवस्थापिका संसद नियमावली २०७३ को नियम १४४ ले संविधान संशोधनको कार्यविधि निर्धारण गरेको छ ।

(झ) **म्यादी ऐन निरन्तर लागू गर्ने विधेयक:** कानुनहरू तोकिएको समयभित्र निश्चित उद्देश्य हासिल गर्ने गरी बनाइएका हुन्छन् । कतिपय अवस्थामा उक्त तोकिएको समयभित्र ऐनले प्राप्त गर्न खोजेको उद्देश्य प्राप्त नहुन पनि सक्छ । यस्तो अवस्थामा ऐनको म्याद थप गर्ने गरी विधेयक बनाइन्छ ।

१.३ विधेयकको समाप्ति

संसदमा पेस भएका विधेयकहरू सदैव जीवन्त रहँदैनन् । संसदबाट पारित विधेयक राष्ट्रपतिबाट प्रमाणीकरण भएपछि ऐनको रूप ग्रहण गरी पूर्व अवस्थाको समाप्ति हुन्छ । नेपालको संविधान, संसद नियमावली एवं संसदीय अभ्यासबाट नेपालमा विधेयक देहायका कारण र आधारबाट समाप्त हुन्छः-

- (१) विधेयक संसदबाट पारित भई कानुन बनेमा;
- (२) विधेयक प्रस्तोता संसद सदस्यले सदनको अनुमतिमा विधेयक फिर्ता लिएमा;
- (३) विधेयक प्रस्तुत गर्ने प्रस्ताव, विधेयकमाथि वा समितिको प्रतिवेदन सहितको विधेयकमाथि विचार गरियोस् भन्ने प्रस्ताव, विधेयक वा संशोधन सहितको विधेयक पारित गरियोस् भन्ने प्रस्ताव सदनबाट अस्वीकृत भएमा;
- (४) गैरसरकारी विधेयक प्रस्तुतकर्ता सदस्य संघीय संसदको सदस्य नरहेमा;
- (५) गैरसरकारी विधेयक पारित नहुँदै प्रस्तुतकर्ता सदस्य मन्त्री भएमा; र
- (६) संसदमा विधेयक प्रस्तुत भएपछि संसद भङ्ग भएमा वा कार्यकाल सकिएमा ।

२.

विधेयक तर्जुमा, संशोधन, मूल्याङ्कन र पारित गर्दा ध्यान दिनुपर्ने विषयहरू

कुनै पनि विषय, वस्तु र विचारको निश्चित स्रोत भएजस्तै कानुनको पनि स्रोत हुन्छ । सामान्यतया व्यवस्थापिका/संसद, अदालतका फैसलाहरूद्वारा स्थापित सिद्धान्त, सरकारका नीति, नियम, निर्देशिका, निर्णय, निर्देशनहरू, अन्तरराष्ट्रिय द्विपक्षीय वा बहुपक्षीय सन्धि सम्झौताहरू, ऐतिहासिक रूपमा स्थापित मूल्य, मान्यता, प्रथा र परम्परा, कानुनका विद्वान्हरूका विचारलाई कानुनका स्रोतका रूपमा लिइन्छ । संविधान आफैँ कानुनको स्रोत हो । संविधानद्वारा स्थापित सिद्धान्त, मूल्य, मान्यता र व्यवस्थाहरू कानुनका स्रोत हुन् । यसका अतिरिक्त राज्य, नागरिक र समाजको तत्कालीन समस्या र आवश्यकता कानुनका अभौतिक स्रोत हुन् । त्यसैले सरकारले, संसदले, संसदीय समितिहरूले, सांसदहरूले, सरोकारवालाहरूले र आम नागरिकहरूले कुनै पनि नयाँ नीति तथा कानुन तर्जुमा गर्दा वा विद्यमान नीति तथा कानुनको संशोधन गर्दा कानुनका यस्ता स्रोतहरू र विषयवस्तुहरूमा ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ । जसलाई अगाडि विस्तृत रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ:

(१) संविधान

संविधान देशको मूल कानुन हो । नेपालको संविधानको धारा १(१) मा संविधान नेपालको मूल कानुन भएको र यससँग बाफिने कानुन बाफिएको हदसम्म अमान्य हुने व्यवस्था छ । यसको अर्थ कुनै पनि कानुनहरू यो संविधानको प्रस्तावना, भागहरू, धाराहरू, उपधाराहरू, खण्डहरू, उपखण्डहरू, स्पष्टीकरणहरू र परिभाषाहरूद्वारा स्थापित सिद्धान्त, मर्म, भावना र मूल्यमान्यता विपरीत हुनु हुँदैन । त्यस्तो भएमा

स्वतः खारेज हुन्छ । त्यसैले संविधान नै देशको मूल कानुन र मूल स्रोत भएकाले कुनै पनि नयाँ विधेयक वा संशोधन विधेयक तर्जुमा, संशोधन, मूल्याङ्कन र पारित गर्दा संविधानसँग बाफिन्छ कि भनेर ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ । किनभने संविधानसँग बाफिने कानुन स्वतः खारेज हुने हुँदा त्यस्तो कानुन निर्माणको अर्थ रहँदैन ।

(२) मानव अधिकार र अन्तरराष्ट्रिय कानुन

आजको विश्वमा निर्माण हुने कुनै पनि राष्ट्रिय कानुन मानव अधिकारको विश्वव्यापी सिद्धान्त, मूल्य, मान्यता र मापदण्ड विरुद्ध हुनु हुँदैन । संयुक्त राष्ट्रसंघको सदस्य भएका नाताले नेपाल स्वभावतः अन्तरराष्ट्रिय कानुनको अधिकारक्षेत्रभित्र पर्दछ । त्यसमाथि चालीसभन्दा बढी अन्तरराष्ट्रिय बहुपक्षीय तथा द्विपक्षीय सन्धि सम्झौताको पक्ष राष्ट्र भएकाले नेपालले स्वतः ती सन्धि सम्झौताहरूद्वारा सिर्जित दायित्व वहन गर्नुपर्ने हुन्छ । यसका साथै नेपालको सन्धि ऐन, २०४९ ले अन्तरराष्ट्रिय सन्धि सम्झौताहरूद्वारा सिर्जित दायित्वहरूमध्ये कतिपय स्वतः नेपालको कानुनसरह लागू हुने र कतिपय कानुन बनाएर कार्यान्वयन गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । यसका अतिरिक्त यसले नेपाल पक्ष भएका अन्तरराष्ट्रिय कानुनसँग बाफिने नेपाल कानुन स्वतः अमान्य हुने व्यवस्थासमेत गरेको छ । यसका साथै नेपालले संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासभा, संयुक्त राष्ट्रसंघीय विशिष्टीकृत निकायहरू, सन्धिजनित निकायहरू, विश्वव्यापी आवधिक समीक्षा (युपीआर) तथा अन्य अन्तरराष्ट्रिय मञ्चहरूमा गरेका प्रतिबद्धता र ती निकाय, संरचना र प्रक्रियाहरूद्वारा सुभाइएका सुभावहरू पनि नेपालको दायित्वभित्र पर्दछन् । त्यसैले कुनै पनि नयाँ विधेयक वा संशोधन विधेयकको तर्जुमा, संशोधन, मूल्याङ्कन र पारित गर्दा मानव अधिकारको स्थापित सिद्धान्त र अन्तरराष्ट्रिय कानुनद्वारा सिर्जित दायित्वहरूरूपर ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ ।

(३) न्यायालयबाट प्रतिपादित न्यायिक सिद्धान्तहरू

शक्ति पृथकीकरणको सिद्धान्तबमोजिम संसद संविधान तथा कानुन बनाउने र न्यायालय त्यसको व्याख्या गर्ने अङ्गका रूपमा मानिन्छ । तर नेपालले अवलम्बन गरेको न्याय प्रणालीमा न्यायालयले पनि कानुन निर्माणमा महत्त्वपूर्ण भूमिका खेल्दछ । त्यसैले न्यायालयलाई कानुनको स्रोतका रूपमा मानिन्छ । तर न्यायालयले संसदले जस्तै प्रत्यक्ष नभई अप्रत्यक्ष वा अनौपचारिक रूपमा कानुन निर्माण गर्दछ । न्यायालयमा निर्णय गर्नुपर्ने विषयका रूपमा आएको तर त्यस सम्बन्धमा कुनै कानुन नबनेको वा बनेर पनि अपुग भएको अवस्थामा न्यायालयले फैसला मार्फत नयाँ कानुनको आवश्यकताबारे व्याख्या गर्दै विभिन्न नजिर वा सिद्धान्त प्रतिपादन गर्दछ । जसलाई नेपालको न्याय प्रणालीमा संसदले निर्माण गरेको कानुनसरह मानिन्छ । त्यतिमात्र होइन, कतिपय सन्दर्भमा न्यायालयले सरकार वा सम्बन्धित निकायलाई नयाँ कानुन निर्माण गर्न वा विद्यमान कानुनमा संशोधन गर्नसमेत आदेश दिने गर्दछ भने संविधान तथा अन्तरराष्ट्रिय कानुनसँग बाफिएका कतिपय कानुनी प्रावधान खारेजसमेत गर्दछ । त्यसैले कुनै पनि नयाँ विधेयक वा संशोधन विधेयकको तर्जुमा, संशोधन, मूल्याङ्कन र पारित गर्दा सम्बन्धित विषयमा न्यायालयबाट स्थापित सिद्धान्त, नजिर, आदेश र खारेजीको अवस्था के कसो छ भनेर ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ ।

(४) संसदबाट पारित प्रस्तावहरू

संसदले प्रत्यक्ष कानुन निर्माणका साथै विभिन्न समय र परिस्थितिमा विभिन्न सार्वजनिक महत्त्व र दूरगामी प्रभाव पार्ने प्रस्तावहरू पारित गर्ने गर्दछ । विशेष गरी तत्कालीन समस्या र आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्नका लागि कुनै नीति, कानुन, नियम र व्यवस्थाहरूको उपलब्धता नहुँदा त्यस्ता प्रस्ताव पारित गर्ने गरिन्छ । स्पष्ट कानुन नभएको अवस्थामा तत्कालीन समस्या र आवश्यकतालाई सम्बोधन गर्नका लागि

आएका त्यस्ता प्रस्तावलाई पछि बन्ने नीति र कानुनहरूमा समावेश गर्दै लैजानु पर्ने हुन्छ । त्यसैले यस्ता सार्वजनिक महत्त्वका प्रस्तावहरूलाई समेत नयाँ विधेयक वा संशोधन विधेयकको तर्जुमा, संशोधन, मूल्याङ्कन र पारित गर्दा ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ ।

(५) राज्यले अवलम्बन गरेका नीतिहरू

राज्यले आवश्यकता अनुसार विभिन्न विषयसँग सम्बन्धित नीति तर्जुमा गरी जारी गरेको हुन्छ । त्यस्ता नीति पनि देशको संविधान, अन्तरराष्ट्रिय कानुन, संयुक्त राष्ट्रसंघीय महासभा, विशिष्टीकृत निकायहरू, सन्धिजनित निकायहरू, विश्वव्यापी आवधिक समीक्षा (युपीआर) तथा अन्य अन्तरराष्ट्रिय मञ्चहरूमा गरेका प्रतिबद्धता र ती निकाय, संरचना र प्रक्रियाद्वारा सुभाइएका सुभावा र संसदद्वारा पारित सार्वजनिक महत्त्वका प्रस्तावका आधारमा बृहत्तर परिदृश्यमा बनेका हुन्छन् । यस्ता नीति राज्यको मार्गदर्शक र कानुनका स्रोतका रूपमा रहेका हुन्छन् । तर तिनलाई यथार्थमा कार्यान्वयन गर्नका लागि कानुनमा स्पष्टान्तरण गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यसैले कुनै विषयसँग सम्बन्धित नयाँ विधेयक वा संशोधन विधेयकको तर्जुमा, संशोधन, मूल्याङ्कन र पारित गर्दा सम्बन्धित विषयमा कुनै नीति बनेको छ कि छैन भनेर ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ । र, यदि त्यस्ता नीति बनेका भए तिनका मूल मर्म र मान्यतालाई कानुनमा समाहित गर्नुपर्ने हुन्छ ।

(६) प्रथा/परम्परा

सामान्यतया हरेक देशमा त्यहाँका आम नागरिकले ऐतिहासिक रूपमा अवलम्बन गर्दै आएका धर्म, संस्कृति, प्रथा र परम्परालाईसमेत कानुनको स्रोतका रूपमा मानिन्छ । तर त्यस्ता प्रथा/परम्परा समय र परिवेश सापेक्ष हुनु पर्दछ । समाजको कुनै पनि व्यक्ति, परिवार, समूह र समुदायको पहिचान, हित, मर्यादा र आत्मसम्मानको विरुद्धमा हुनु

हुँदैन र विभेदकारी हुनु हुँदैन । समाज विकास र परिवर्तनको बाधक हुनु हुँदैन । त्यसैले नयाँ विधेयक वा संशोधन विधेयकको तर्जुमा, संशोधन, मूल्याङ्कन र पारित गर्दा आम नागरिकको वा कुनै पनि समूह/समुदायमा विगतदेखि चलि आएका सकारात्मक प्रथा परम्परालाईसमेत ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ । र, त्यस्ता सकारात्मक प्रथा परम्परालाई नयाँ परिवेशमा कानुनी रूप प्रदान गर्नुपर्ने हुन्छ ।

(७) अन्य कानूनसँगको तादात्म्य र निरन्तरता

कुनै पनि नयाँ कानून निर्माण गर्दा वा विद्यमान कानूनलाई संशोधन गर्दा अन्य प्रचलित कानूनहरूलाईसमेत ध्यानमा राख्नुपर्ने हुन्छ । नयाँ बन्ने कानून वा संशोधन कानून विद्यमान अन्य कानूनको अधिकार क्षेत्रलाई मिच्ने, खारेज गर्ने, अनुकरण गर्ने, द्वन्द्व सिर्जना गर्ने र अन्य कानूनद्वारा स्थापित निकायहरूको अधिकार क्षेत्र मिच्ने खालको हुनु हुँदैन । पहिले नै त्यस्तो कुनै कानून रहेको अवस्थामा त्यस्तै अर्को कानूनको आवश्यकता पनि पर्दैन । यसका अतिरिक्त नयाँ बन्ने कानून वा संशोधन कानूनले प्रचलित अन्य कानूनको कमीलाई परिपूर्ति गर्ने हुनु पर्दछ । र, ती समान प्रकृतिका अन्य कानूनको संरचनागत अवस्थालाई निरन्तरता दिने हुनु पर्दछ । त्यसैले नयाँ विधेयक वा संशोधन विधेयकको तर्जुमा, संशोधन, मूल्याङ्कन र पारित गर्दा प्रचलित अन्य कानूनसँग तादात्म्य, निरन्तरता, अनुकरण र द्वन्द्वको अवस्थाका बारेमा ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ ।

(८) राजनैतिक दलका घोषणापत्र

बहुदलीय शासन व्यवस्थामा राजनीतिक दलहरू नै प्रमुख सरोकारवाला शक्ति हुन् र सिद्धान्ततः तिनीहरूले नै जनताको हितको प्रतिनिधित्व गर्दछन् । राज्यका प्रमुख दुई अङ्गका रूपमा रहेका कानून बनाउने अङ्ग (व्यवस्थापिका/संसद) र कार्यान्वयन गर्ने अङ्ग (कार्यपालिका/

सरकार) मा तिनीहरूकै प्रतिनिधिहरू रहन्छन् । त्यसैले राजनीतिक दलहरूले अङ्गीकार गर्ने नीति नै प्रकारान्तरमा कानूनका रूपमा र शासकीय रूपमा पनि अभिव्यक्त हुने गर्दछन् । तिनीहरूले संसदद्वारा राष्ट्र र नागरिकका लागि कस्तो कानून बनाउने र कस्तो शासन गर्ने भन्ने विषय चुनावी घोषणापत्रमार्फत सार्वजनिक गर्दछन् । यसका साथै दलका तर्फबाट निर्वाचनमा भाग लिने उम्मेदवारहरूले व्यक्तिगत वा सामूहिक रूपमा पनि जनता समक्ष उनीहरूको जनजीविका, सेवा र सुविधा सहज र सरल रूपले पुऱ्याउने वाचा बन्धन गरेका हुन्छन् । त्यसैले नयाँ विधेयक वा संशोधन विधेयकको तर्जुमा, संशोधन, मूल्याङ्कन र पारित गर्दा यी विषयमा समेत ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ ।

(६) आम नागरिकका समस्या र आवश्यकताको सम्बोधन

कानून मूलतः नागरिकका समस्या र आवश्यकताको परिपूर्तिका लागि बनाइन्छ । लोकतान्त्रिक प्रणालीमा त्यस्ता समस्या र आवश्यकताको सम्बोधन राजनीतिक दल, आवधिक निर्वाचन र जनप्रतिनिधिमार्फत हुने गर्दछ । त्यसैगरी राज्यको ध्यान नपुगेका तर विद्यमान आवश्यकता र समस्यालाई सम्बोधन गर्न कतिपय अत्यावश्यक कानूनको निर्माणमा आम नागरिकका भावना र सुभावासमेतलाई सकारात्मक र स्वविवेकीय रूपमा महसुस गरी कानून निर्माण गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यसका लागि विधेयकलाई संसदमा दर्ता गर्नुभन्दा अगाडि र संसदीय समितिमा छलफलको क्रममा रहेको अवस्थामा आम नागरिक तथा सरोकारवाला वर्ग, क्षेत्र, लिङ्ग, समूह र समुदायहरूसँग व्यापक परामर्श गोष्ठीहरू सञ्चालन गर्नुपर्ने हुन्छ । विधेयक ऐन बनेर लागू हुँदा त्यसको असर पर्ने समूहको विचार, भावना र चाहनाको सङ्कलन गर्नुपर्ने हुन्छ । त्यसका लागि विज्ञहरूको सल्लाह र सुभाव पनि लिन सकिन्छ ।

(१०) समयसापेक्षता र भविष्यद्रष्टा

सामान्यतया: कानुनहरू विद्यमान आवश्यकता र समस्यालाई सम्बोधन गर्न बनाइने भए तापति कतिपय कानुनहरू भविष्यमा पर्नसक्ने आवश्यकता र समस्याको सम्बोधनका लागि समेत बनाइन्छन् । त्यसैले कानुन विगत र वर्तमानको सम्बोधन गर्ने मात्र होइन, भविष्यद्रष्टा पनि हुनु पर्दछ । भविष्यमा हुने हरेक सकारात्मक साँच, परिवर्तन, विकास र आविष्कारलाई आत्मसात गर्ने र नयाँ अवसरका ढोका खोल्ने हुनु पर्दछ । त्यसैले नयाँ विधेयक वा संशोधन विधेयकको तर्जुमा, संशोधन, मूल्याङ्कन र पारित गर्दा त्यसले भविष्यको आवश्यकता, समस्या र परिवर्तनलाई सम्बोधन गर्न सक्छ कि सक्दैन भनेर ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ ।

(११) लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरण

कानुन बनेर मात्र हुँदैन, त्यसको उचित कार्यान्वयन हुनुपर्दछ । आम नागरिकले त्यसको स्वामित्व लिनुपर्दछ । तर आफू, आफ्नो परिवार, समूह, समुदाय, लिङ्ग र क्षेत्रको हितको सम्मान र सम्बोधन नगर्ने कानुनको सबैले स्वामित्व लिने कुरा हुँदैन । सबैले स्वामित्व नलिएको कानुन देखावटी हुन्छ र प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन हुन सक्दैन । त्यसैले सम्बन्धित कानुनले सिर्जना गर्ने प्रतिनिधित्व, अवसर, सेवा र सुविधामा सबैको समान पहुँच, स्वामित्व र समानुपातिक समावेशीकरणको प्रत्याभूत हुनु पर्दछ । विशेषगरी समाजका लैङ्गिक, सामाजिक, आर्थिक, राजनीतिक, सांस्कृतिक र भौगोलिक रूपमा सीमान्तीकरणमा परेका व्यक्ति, परिवार, समूह तथा समुदाय र शारीरिक रूपमा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका लागि सकारात्मक उपाय तथा सामाजिक समावेशीकरणका व्यवस्था आवश्यक पर्दछन् । विद्यमान नेपालको संविधानको मर्म पनि यही हो । त्यसैले नयाँ विधेयक वा संशोधन विधेयकको तर्जुमा, संशोधन, मूल्याङ्कन र पारित गर्दा लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरणलाई ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ ।

(१२) भाषिक शुद्धता

कानुनमा प्रयोग हुने शब्द, शब्दावली, वाक्य संरचना, अल्पविराम, तथा ह्रस्वदीर्घ समेतको गहन अर्थ रहन्छ । कानुनमा प्रयुक्त कुनै विशेष शब्द वा शब्दावलीलाई सामान्य दैनिक जीवनमा लगाइने अर्थ र अदालतले लगाउने अर्थमा भिन्नता हुन सक्छ । कुनै शब्द वा शब्दावलीको दैनिक व्यावहारिक अर्थ जेसुकै भए पनि कानुनको व्याख्या गर्ने निकाय न्यायालय भएकाले न्यायालयले लगाउने अर्थ नै अन्तिम हुने गर्दछ । त्यसैले विधेयकमा कतै दोहोरो अर्थ लाग्ने, भ्रममा पर्न सकिने, नकारात्मक अर्थ लाग्ने वा सम्बन्धित विषयमा खासै अर्थ नदिने शब्द वा शब्दावलीहरूको प्रयोग भएको पो छ कि भनेर ध्यान दिनु पर्दछ । यसका साथै नेपालमा एक सयभन्दा बढी भाषाहरू बोलिने र एकै भाषाको पनि विभिन्न क्षेत्र अनुसारका भाषिकाहरू फरक-फरक हुने भएकाले पनि कुनै शब्द वा शब्दावलीको अनेक अर्थ लाग्ने हुन सक्छ । र, अर्थ अनुस्यू फरक-फरक प्रभाव पर्न सक्छ । त्यसैले नयाँ विधेयक वा संशोधन विधेयकको तर्जुमा, संशोधन, मूल्याङ्कन र पारित गर्दा भाषिक उच्चता, शुद्धता र गुणात्मकतामा ध्यान दिनुपर्ने हुन्छ ।

(१३) स्वार्थ गाँसिने वा बाभिने अवस्था

कानुन सिद्धान्ततः सबै नेपाली नागरिक र नेपालको सीमानाभिन्न लागू हुने भए तापनि व्यवहारमा सबै कानुन सबै व्यक्ति, परिवार, समूह, समुदाय, लिङ्ग, धर्म, भाषा र क्षेत्रमा समान रूपमा लागू हुँदैनन् । त्यसैले कुनै नयाँ कानुन बन्दा वा संशोधन हुँदा त्यससँग स्वार्थ गाँसिने वा बाभिने व्यक्ति, परिवार, समूह, समुदाय, लिङ्ग, धर्म, भाषा र क्षेत्रका नागरिक समाज, दवाव समूह, हित समूह वा सरोकारवालाहरूले कानुनलाई आ-आफ्नो स्वार्थ अनुकूल बनाउन सकारात्मक वा नकारात्मक भूमिका खेल्न सक्छन् । आम नागरिक, समाज र राष्ट्रको हितभन्दा पनि सीमित व्यक्ति वा समूहको हितलाई केन्द्रमा राखेर कानुन बनाउने वा बन्न

नदिने प्रयासहरू हुन सक्छन् । जसले दीर्घकालीन रूपमा राष्ट्र, समाज र आम नागरिकमा नकारात्मक असर पर्न सक्छ । त्यसैले नयाँ विधेयक वा संशोधन विधेयकको तर्जुमा, संशोधन, मूल्याङ्कन र पारित गर्दा सामूहिकभन्दा पनि कसैको निजी स्वार्थ गाँसिने वा बाफिने अवस्था छ कि भनेर ध्यान दिनुपर्ने र त्यसको उचित तथा पर्याप्त विश्लेषण गर्नुपर्ने हुन्छ ।

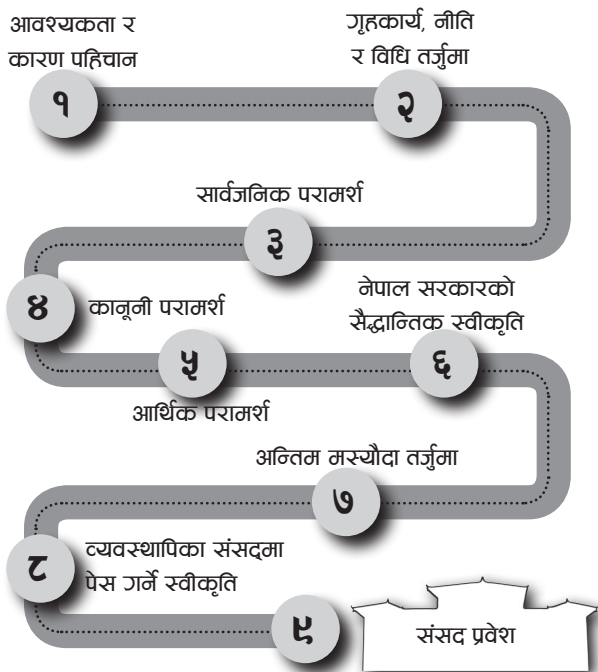
(१४) कार्यान्वयनको सम्भाव्यता र स्वामित्व ग्रहण

कुनै पनि कानून निर्माणको उद्देश्य व्यक्ति, परिवार, समाज र राष्ट्रमा विद्यमान नकारात्मक पक्षको नियन्त्रण र सकारात्मक पक्षको पक्षपोषण गर्ने हुन्छ । तर कानूनको उद्देश्य पूरा हुन त्यसको प्रभावकारी कार्यान्वयन हुनु जरूरी हुन्छ । प्रभावकारी कार्यान्वयनका लागि आवश्यक बजेट, संरचना, प्रक्रिया र मानव स्रोतको जरूरी हुन्छ । त्यसका लागि राज्यको इच्छाशक्ति के, कति र कस्तो छ भन्ने कुराको पनि उत्तिकै महत्त्व हुन्छ । यसका साथै कानून कार्यान्वयन हुने सरोकारवाला समूहले स्वामित्व ग्रहण गरेको वा गर्नेवाला छ छैन भन्ने कुराको ठूलो महत्त्व रहन्छ । कानून कार्यान्वयन गर्ने निकाय तथा प्रतिनिधिहरू र कार्यान्वयन हुने क्षेत्र तयार नभएमा कानून कार्यान्वयनमा चुनौतीहरू खडा हुन सक्छन् । त्यसैले नयाँ विधेयक वा संशोधन विधेयकको तर्जुमा, संशोधन, मूल्याङ्कन र पारित गर्दा त्यसको कार्यान्वयनको पूर्वाधार, सम्भाव्यता, स्वामित्व र चुनौतीहरूको उचित तथा पर्याप्त विश्लेषण गरिनु पर्दछ ।

कानून निर्माण आफैमा जटिल, बोझिलो, लामो समय लिने र बढी खर्च लाग्ने विषय हो र कानून निर्माणमा निश्चित प्रक्रिया र विधिहरू अवलम्बन गर्नुपर्ने हुन्छ । यसमा पनि जननिर्वाचित प्रतिनिधिहरूले तर्जुमा गर्ने र प्रत्यायोजित अधिकार अन्तर्गत कार्यकारिणीले तर्जुमा गर्ने कानूनको प्रक्रिया र विधिमा विविधता पाइन्छ । संसदद्वारा कानून निर्माण गर्ने प्रक्रिया बढी औपचारिक र पारदर्शी हुन्छ भने प्रत्यायोजित व्यवस्था अनुसूच्य तर्जुमा हुने कानूनसम्बन्धी कार्य भने अनौपचारिक एवं अपारदर्शी हुने गर्दछ । कानून निर्माण प्रक्रियाको प्रारम्भ विशेषतः कार्यपालिकाबाट भई व्यवस्थापिका हुँदै राष्ट्रपतिकोमा पुगेर टुङ्गिने भए तापनि यहाँ सरकारको तर्फबाट हुने प्रारम्भिक गृहकार्यको चर्चा नगरी व्यवस्थापिका संसद सचिवालयको विधेयक शाखामा विधेयक दर्ता भएपछि राष्ट्रपतिले प्रमाणीकरण गरी ऐनको रूप ग्रहण गर्ने अवस्थासम्मको व्यवस्थापन कार्यविधिका सम्बन्धमा मात्र चर्चा गरिएको छ ।

नेपालको संविधानले सरकारी र निजी दुवै थरी विधेयक सम्बन्धी व्यवस्था गरेको छ । सिद्धान्ततः सरकारी विधेयक र निजी विधेयक बिचको भिन्नता सभामुखको स्वीकृतिमा सदनमा पेस नगर्दासम्म कायम रहन्छ । सदनमा पेस भई सदनबाट सैद्धान्तिक स्वीकृत प्राप्त भइसकेपछि सरकारी एवं निजी दुवै विधेयकको हैसियत एकै हुन जान्छ । किनभने संसदभित्र प्रवेश भइसकेपछि सरकारी वा निजी विधेयकहरूको छलफल र पारित समान कार्यविधिका आधारमा हुन्छ ।

३.१ सरकारी विधेयक तर्जुमा प्रक्रिया

- (१) आवश्यकता र कारण पहिचान: विद्यमान कानुनले अपुग भई मुलुकले भोगेका समस्याको समाधान र आवश्यकताको परिपूर्तिका लागि के कस्तो नयाँ कानुनको आवश्यकता पर्दछ वा विद्यमान कानुनमा के कस्तो संशोधन गर्नु पर्दछ भन्ने बारेको कारण र आवश्यकताको पहिचान कानुन मन्त्रालय वा सम्बन्धित मन्त्रालयले गर्ने गर्दछ ।
- (२) गृहकार्य, नीति र विधि तर्जुमा: समस्या समाधान सहितको आवश्यकता पूरा गर्न के कस्तो कानुनको आवश्यकता परेको हो, सो सम्बन्धमा विद्यमान संविधान, ऐन, सरकारको नीति, नियम, अन्तरराष्ट्रिय सन्धि, सम्झौता, प्रचलन र आम

जनताको मनस्थितिको अध्ययन विश्लेषण गरी सम्बन्धित मन्त्रालयले आवश्यक गृहकार्य गर्दछ । र, सम्बन्धित मन्त्रालयको कानुन शाखाले विधेयकको प्रारम्भिक मस्यौदा तयार गर्दछ ।

- (३) **सार्वजनिक परामर्श:** यसरी तयार भएको प्रारम्भिक मस्यौदाउपर सम्बन्धित मन्त्रालयले विभिन्न सरोकारवाला संघसंस्था, समूह र आम नागरिकहरूसँग परामर्श गरी उनीहरूको सरोकारका विषयहरू सङ्कलन गर्ने र सो बमोजिम प्रारम्भिक मस्यौदामा आवश्यक परिमार्जन गर्ने गर्दछ ।
- (४) **कानुनी परामर्श:** सम्बन्धित मन्त्रालयले तयार गरेको विधेयकको प्रारम्भिक मस्यौदाउपर कानुन, न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालयको राय परामर्श लिई सो आधारमा आवश्यक परिमार्जन गरिन्छ ।
- (५) **आर्थिक परामर्श:** सम्बन्धित मन्त्रालयले तयार गरेको विधेयकले ऐन बनेर कार्यान्वयनमा जाँदा राष्ट्रलाई के कति आर्थिक भार पर्छ वा पर्दैन र पर्छ भने राष्ट्र त्यसका लागि सक्षम छ वा छैन भन्ने सहितको राय सुभावाव अर्थ मन्त्रालयबाट लिने र सोका आधारमा आवश्यक परिमार्जन गर्ने गरिन्छ ।
- (६) **नेपाल सरकारको सैद्धान्तिक स्वीकृति:** सरोकारवाला संघसंस्था र नागरिकहरू, कानुन, न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालय र अर्थ मन्त्रालयको समेत राय परामर्शका आधारमा परिमार्जित मस्यौदालाई सम्बन्धित मन्त्रालयले नेपाल सरकारसमक्ष पेस गरी विधेयक तर्जुमाको सैद्धान्तिक स्वीकृति प्राप्त गर्ने गर्दछ ।
- (७) **अन्तिम मस्यौदा तर्जुमा:** नेपाल सरकारको सैद्धान्तिक स्वीकृति प्राप्त भएपछि विधेयकलाई सम्बन्धित मन्त्रालयले अन्तिम मस्यौदाको रूप दिन्छ । विगतका प्रारम्भिक मस्यौदा तयार गर्दा जे जति श्रम, स्रोत र समय लगानी भएका भए

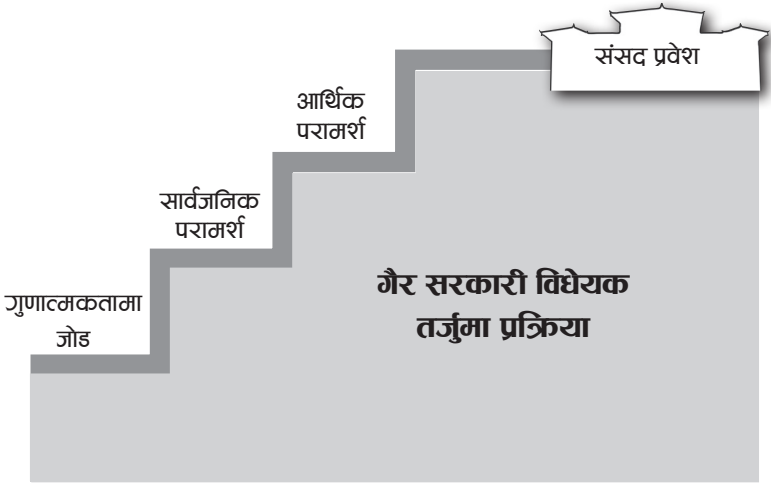
तापनि सरकारको सैद्धान्तिक स्वीकृति विना अन्तिम मस्यौदा तयार गर्न मिल्दैन ।

- (८) **व्यवस्थापिका संसदमा पेस गर्ने स्वीकृति:** सम्बन्धित मन्त्रालयले विधेयकको अन्तिम मस्यौदालाई नेपाल सरकार समक्ष पेस गरी संसदमा पेस गर्न स्वीकृति प्राप्त गर्दछ । सरकारको स्वीकृति विना कुनै पनि सरकारी विधेयकलाई संसद सचिवालयमा दर्ता गर्न मिल्दैन ।
- (९) **संसद प्रवेश:** नेपाल सरकारको स्वीकृत प्राप्त मस्यौदालाई विधेयकको रूपमा सम्बन्धित मन्त्रालय आफैँले वा कानून, न्याय तथा संसदीय व्यवस्था मन्त्रालयमार्फत संघीय संसद सचिवालयमा दर्ता गरिन्छ ।

३.२ गैर सरकारी विधेयक तर्जुमा प्रक्रिया

विद्यमान कानुनले अपुग भई मुलुकले भोगेका समस्याको समाधान र आवश्यकताको परिपूर्तिका लागि वा भविष्यमा आइपर्ने त्यस्ता समस्या र आवश्यकताको सम्बोधनका लागि तत्काल नयाँ कानुनको आवश्यकता परेको तर सरकार वा सम्बन्धित मन्त्रालयले त्यस सम्बन्धमा कुनै तयारी नगरेको लागेमा कुनै पनि संसद सदस्यले आफू सम्बद्ध राजनीतिक दलको आग्रह वा सहमति वा त्यो विना पनि निजी तवरमा विधेयक तयार गरी संसद सचिवालयमा दर्ता गराउन सक्दछ । त्यसलाई गैर सरकारी वा निजी विधेयक भनिन्छ ।

- (१) **गुणात्मकतामा जोड:** आफूले पहिचान गरेको समस्या र आवश्यकताको सम्बोधनको आवश्यकता देखेको कानुनका बारेमा विद्यमान संविधान, ऐन, सरकारको नीति, नियम, अन्तरराष्ट्रिय सन्धि, सम्झौता, प्रचलन र आम नागरिकको मनस्थितिको अध्ययन विश्लेषण गरिएको हुनु पर्दछ ।

- (२) **सार्वजनिक परामर्श:** यसरी गैर सरकारी रूपमा तयार भएको प्रारम्भिक मस्यौदाउपर सम्बन्धित दल वा सांसदले विभिन्न सरोकारवाला संघसंस्था, समूह र आम नागरिकहरूसँग परामर्श गरी उनीहरूको सरोकारका विषयहरू सङ्कलन गर्न र सो बमोजिम आवश्यक परिर्माण गर्न सक्दछ ।
- (३) **आर्थिक परामर्श:** गैर सरकारी विधेयक प्रस्तुत गर्न चाहने संसद सदस्यले विधेयकको साथमा उद्देश्य, कारण र व्याख्यात्मक टिप्पणी सहितको विवरणसमेत संलग्न गर्नु पर्दछ । कानून बनाउने संसदको अधिकार सरकारलाई प्रत्यायोजन गर्नुपर्ने ऐनको हकमा प्रकृति, सीमा र पर्नसक्ने प्रभाव उल्लेख भएको विवरण समेत पेस गर्नुपर्ने हुन्छ ।
- (४) **संसद प्रवेश:** यस्तो गैर सरकारी विधेयक सम्बन्धित संसद सदस्यबाट संसदमा छलफल हुनुभन्दा कम्तीमा सात दिन अगावै संसद सचिवालयमा दर्ता भएको हुनु पर्दछ । संसदीय भाषामा यसलाई विधेयक सदनमा प्रस्तुत गर्नका लागि परिपक्व हुने समयको रूपमा लिइन्छ ।

विधेयकमाथि सारभूत एवं गहन छलफलविना परिष्कृत कानुन बन्न सक्दैन । विधेयकको सैद्धान्तिक ज्ञान, विधेयकको प्रकृति एवं चरित्र र कानुन निर्माण प्रक्रियाको जानकारीविना विधेयकमाथिको छलफलले सही दिशा लिन सक्दैन । यसका अतिरिक्त वर्तमानको व्यस्तता एवं गतिशीलतामा छिटो, छरितो र परिष्कृत रूपले विधेयकको मूलचुरो पत्ता लगाउनु उत्तिकै कठिन छ । छिटो र बोधगम्य तरिकाले व्यवस्थापन कार्यविधिसहित सम्बन्धित विधेयकको मर्म एवं भावना पत्ता लगाई विधेयकमाथिको छलफलमा सही र सार्थक योगदान दिन विभिन्न सैद्धान्तिक र व्यावहारिक आधारहरूलाई केन्द्रविन्दु बनाउनु अत्यावश्यक छ । जसबाट जननिर्वाचित पदाधिकारीहरू सही रूपमा विधि निर्माताको रूपमा जनताको नजरमा खरो र दरो रूपमा उभिन सक्षम हुने देखिन्छ ।

४.१ ऐन बन्ने प्रक्रिया (व्यवस्थापन कार्यविधि)

नेपालको संविधानले संघ, प्रदेश र स्थानीय तह समेतले संविधानले निर्दिष्ट गरेको विषयवस्तु उपर कानुन बनाई लागू गर्न सक्ने व्यवस्था गर्नुका साथै भाग ९ मा "संघीय व्यवस्थापन कार्यविधि" र भाग १५ मा "प्रदेश व्यवस्थापन कार्यविधि" को व्यवस्था गरी संघीय संसद र प्रदेश संसदले विधेयकका सम्बन्धमा अवलम्बन गर्नुपर्ने मूलभूत कार्यविधिका बारेमा स्पष्ट गरेको छ । संविधानको धारा २२६ मा गाउँ सभा र नगर सभाको कानुन बनाउने प्रक्रिया प्रदेश कानुनबमोजिम हुने व्यवस्था गरेको छ । संघीय संसदको व्यवस्थापन कार्यविधि संघीय संसद नियमावली अनुसार हुने र प्रदेश तथा स्थानीय तहको व्यवस्थापन कार्यविधि सो सम्बन्धमा प्रदेश कानुनबमोजिम हुने देखिन्छ । तर कुनै पनि तहको

संसद वा सभाले नयाँ विधेयक वा संशोधन विधेयकको तर्जुमा, संशोधन, मूल्याङ्कन र पारित गर्दा सम्बन्धित तहको नियमावलीले निर्दिष्ट गरेको व्यवस्थापन कार्यविधिको पालनामा भने ध्यान दिने पर्दछ ।

8.9.9 विधेयक प्रस्तुत गर्ने अनुमतिको सूचना: सूचनाका साथमा विधेयकमा निम्न बमोजिमका कागजातहरू संलग्न रहनु पर्ने हुन्छ ।

(१) उद्देश्य र कारण: विधेयकको दुई प्रतिमा सम्बन्धित मन्त्रीको हस्ताक्षर भएको र अन्य आवश्यक सबै प्रतिमा मन्त्रालयको छाप सहितको उद्देश्य र कारण अनिवार्य रूपमा संलग्न रहेको हुनु पर्दछ ।

(२) व्याख्यात्मक टिप्पणी: प्रस्तुत विधेयकका सम्बन्धमा के गर्न, किन, कसका लागि र के समस्या परेकोले के कसरी समाधान गर्न खोजिएको हो सो सहित प्रत्येक दफाले भन्न खोजेको विषयवस्तु समेटिएको व्याख्यात्मक टिप्पणी रहेको हुनु पर्दछ ।

(३) आर्थिक टिप्पणी: सरकारले ऐन कार्यान्वयनका लागि सालवसाली वा पटके खर्च विनियोजन गर्नुपर्ने भए सोको अनुमानित खर्च रकम उल्लेख भएको विवरण संलग्न रहनु पर्दछ ।

(४) प्रत्यायोजन व्यवस्थापनसम्बन्धी टिप्पणी: कानुन बनाउने संसदको अधिकार सरकारलाई प्रत्यायोजन गर्नुपर्ने ऐनको हकमा प्रकृति, सीमा र पर्न सक्ने प्रभाव उल्लेख भएको विवरण संलग्न रहेको हुनु पर्दछ । जसलाई आफूले प्रत्यायोजन गरेको अधिकार अन्तर्गत रही सम्बन्धित निकायले बनाएका नियम, विनियम, आदेश र तर्जुमा गरिएका नीति नियम संसदले गरेको अधिकार प्रत्यायोजन अनुरूप छ वा

छैन भन्ने कुराको परीक्षणका लागि पहिलो प्राथमिक औजार वा सूचकको रूपमा संसदले नै प्रयोग गर्नुपर्ने हुन्छ ।

- (५) तीन महले: संशोधन विधेयकको हकमा प्रत्येक प्रतिमा निम्न व्यवस्था भएको तीन महले विवरण थप आवश्यक पर्ने हुन्छ । त्यस्तो विवरणमा (क) साविकको व्यवस्था, (ख) संशोधन गर्न प्रस्ताव गरिएको व्यवस्था, र (ग) संशोधन गर्नुपर्ने कारण पर्दछन् ।

४.१.२ विधेयक संसदमा दर्ता प्रक्रिया

- (१) दर्ता: यसरी हरेक हिसाबले तयार विधेयकलाई संघीय संसद सचिवालयको विधेयक शाखामा दर्ता गर्नु पर्दछ । दिनको २ बजेभन्दा अघि दर्ता भएका विधेयक सोही दिनको र दुई बजेपछि दर्ता भएकालाई भोलिपल्टको मानिने प्रचलन छ ।
- (२) आन्तरिक वितरण: विधेयक सचिवालयमा दर्ता लगत्तै सभामुख/सभाध्यक्ष लगायत अन्य आवश्यक पदाधिकारीहरूका लागि विधेयकको प्रति आन्तरिक रूपमा सम्प्रेषण वा वितरण गर्नु पर्दछ । यो कार्य संसद सचिवालयले गर्दछ ।
- (३) विधेयक प्रस्तुतिको अनुमति र वितरण: विधेयक संसदमा पेस गर्नुभन्दा कम्तिमा पनि दुई दिन अगावै सोको प्रति संघीय संसदका सम्पूर्ण सदस्यहरूलाई उपलब्ध गराउनु पर्दछ । त्यसका लागि हरेक सांसदको नाम अङ्कित तखता (पिजनहोल) मा राख्ने गर्नु पर्दछ । यो कार्य संसद सचिवालयले गर्दछ ।

- (४) **परिपक्वता:** सरकारी विधेयक संसद सचिवालयमा दर्ता भएको कम्तीमा पाँच दिनपछि र गैर सरकारी विधेयक सात दिनपछि संसदमा छलफलका लागि परिपक्व भएको मानिन्छ ।
- (५) **कार्य सूचीमा प्रवेश:** सरकारको प्राथमिकता र संसदको कार्यबोझका आधारमा सभामुख/सभाध्यक्षको निर्णयबमोजिम विधेयक संसदमा प्रस्तुत र छलफलका लागि कार्यसूचीमा समावेश हुने गर्दछ । तर सभामुखले अन्यथा आदेश दिएमा बाहेक कुनै विधेयक सदनमा विचाराधीन अवस्थामा उस्तै विषय र उद्देश्य समावेश भएको कुनै विधेयकलाई सूचीमा राख्न मिल्दैन ।
- (६) **अनुमतिको विरोधको सूचना:** विधेयक प्रस्तुतीको अनुमति माग्ने प्रस्तावमाथि विरोधको सूचना दर्ता गर्न चाहने संसद सदस्यले सदनमा विधेयक पेस गर्ने दिनभन्दा एक दिन अगावै सचिवालयमा दर्ता गर्नु पर्दछ ।

४.१.३ विधेयक उपरको छलफल प्रक्रियाको पहिलो चरण वा प्रथम वाचन (**First Reading**):

विरोधको सूचना प्राप्त भएको भए बैठकमा सभामुख वा सभाध्यक्षले विरोधकर्ता सदस्य र विधेयक प्रस्तुतकर्ता मन्त्री वा संसद सदस्यलाई सङ्क्षिप्त मन्तव्य राख्न अनुमति दिने र त्यसपछि थप छलफल हुन नदिई निर्णयार्थ पेस गर्नु पर्दछ । विरोधको सूचना पारित भएमा विधेयकको काम कारबाही त्यहीँ अन्त्य हुन्छ भने पारित नभएमा विधेयकको उद्देश्य र कारणको वाचन गरी सम्बन्धित मन्त्री वा संसद सदस्यले सदनमा प्रस्तुत गर्नु पर्दछ । यसरी

प्रस्तुत गरि सकेपछि प्रस्तुतकर्ताले देहायको कुनै एउटा प्रस्ताव प्रस्तुत गर्न सक्नेछः-

- (क) विधेयकमाथि विचार गरियोस् भन्ने, वा
- (ख) विधेयकलाई जनताको प्रतिक्रियाको निम्ति प्रचार गरियोस् भन्ने ।

8.9.8 विधेयक उपरको छलफल प्रक्रियाको दोस्रो चरण वा दोस्रो वाचन (**Second Reading**):

- (१) विधेयकमाथिको सामान्य छलफल: विधेयक प्रस्तुतकर्ताको "विधेयकमाथि विचार गरियोस्" भन्ने प्रस्ताव स्वीकृत भएमा विधेयक प्रस्तुतकर्ताले विधेयकका आवश्यकता, महत्त्व र प्रभावबारे आफ्नो धारणा राख्दछ । त्यसपछि विधेयकको सैद्धान्तिक पक्षमा मात्र छलफल हुन्छ । यसमा सामान्यतया विधेयकको मनसाय स्पष्ट गर्न कुनै दफा वा दफाहरूको उल्लेखन गर्नुपर्ने अवस्था आएकोमा बाहेक विधेयकको दफाहरूमाथि छलफल हुँदैन र संशोधन प्रस्ताव पेस गर्न पनि सकिँदैन ।
- (२) जनताको प्रतिक्रिया लिने: विधेयक प्रस्तुतकर्ताको "विधेयकलाई जनताको प्रतिक्रिया प्राप्त गर्नका लागि प्रचार गरियोस्" भन्ने प्रस्ताव स्वीकृत भएमा सचिव वा महासचिवले राय सङ्कलन गर्नु पर्दछ । जसका लागि निम्न प्रक्रिया अवलम्बन गर्नुपर्दछः-
 - (क) विधेयकलाई राजपत्रमा प्रकाशित गर्ने;
 - (ख) अन्य उपयुक्त माध्यमबाट प्रचार प्रसार गर्ने;
 - (ग) सभामुख/अध्यक्षले तोके बमोजिमको जनमतको प्रतिक्रिया अवलम्बन गर्ने ।

(३) विधेयकमाथिको सामान्य छलफल: उपरोक्त विधिमार्फत जनताको राय सङ्कलन भइसकेपछि त्यसरी सङ्कलित राय सुभावलाई संसद सचिवालयका महासचिव वा सचिवले विधेयक प्रस्तुतकर्ता सदस्यलाई उपलब्ध गराउने र सो प्रस्तुतकर्ता सदस्यले जनताको राय सहितको सो विधेयकमाथि सदनमा विचार गरियोस् भनी प्रस्ताव प्रस्तुत गर्दछ । र, विधेयकमाथि सामान्य छलफल गरिन्छ ।

४.१.५ विधेयक उपरको छलफल र पारित प्रक्रियाको तेस्रो चरण वा तेस्रो वाचन (Third Reading):

(१) विधेयकमाथिको दफावार छलफलका लागि प्रस्ताव: सामान्य छलफल सकिएपछि सदनबाट सैद्धान्तिक सहमति प्राप्त भएपछि विधेयक प्रस्तुतकर्ताले विधेयकमाथि दफावार छलफलका लागि देहायको कुनै एक प्रस्ताव प्रस्तुत गर्न सक्नेछ:-

(क) विधेयकमाथि दफावार छलफल सदनमा गरियोस् भन्ने, वा

(ख) दफावार छलफलका लागि विधेयकलाई सम्बन्धित समितिमा पठाइयोस् भन्ने ।

यस्तो प्रस्ताव सभामुखको स्वीकृतिमा प्रस्तोता संसद सदस्यकोतर्फबाट अन्य संसद सदस्यलेसमेत सदनमा प्रस्तुत गर्न सक्दछ । तर विधेयक प्रस्तुतकर्ताले उपरोक्त दुईमध्ये प्रस्ताव गरेको कुनै एक प्रस्तावको विपरित कुनै अर्को सदस्यले अर्को प्रस्ताव पेस गर्न सक्दछ । अर्थात्, "सदनमा दफावार छलफल गरियोस्" भन्ने प्रस्तावको विरुद्ध "दफावार छलफलका लागि समितिमा पठाइयोस्"

भन्ने प्रस्ताव वा प्रस्तुतकर्ताले “समितिमा पठाइयोस्” भन्ने प्रस्तावको विरुद्ध “सदनमा दफावार छलफल गरियोस्” भन्ने प्रस्ताव ।

उक्त प्रस्तावलाई सदनको स्वीकृतिबमोजिम विधेयकको दफावार छलफल सदनमै सुरु हुन्छ वा दफावार छलफलको लागि संसदको सम्बन्धित विषयगत समितिमा पठाइन्छ ।

(२) विधेयकमा संशोधनको सूचना: विधेयकमा संशोधन पेस गर्न चाहने कुनै पनि सदस्यले विधेयकमाथिको सामान्य छलफल समाप्त भएको बहत्तर घण्टाभित्र आफूले पेस गर्न चाहेको संशोधन सहितका सूचना महासचिव वा सचिवलाई दिनु पर्दछ र त्यसरी प्राप्त संशोधनहरूको विवरण महासचिव वा सचिवले अन्य संसद सदस्यहरूलाई उपलब्ध गराउनु पर्दछ ।

(३) विधेयकको संशोधन सम्बन्धी सर्तहरू: सदनमा प्रस्तुत विधेयकमाथि संशोधन पेस गर्न चाहने संसद सदस्यले संघीय संसद नियमावलीमा उल्लिखित सर्तहरूको अधीनमा रही संशोधन पेस गर्न सक्दछ । सो बमोजिमका सर्तहरू पालना नभई दर्ता भएका संशोधनलाई सभामुखले अस्वीकार गर्न सक्छ ।

(क) संशोधन विधेयकको विषयसँग सम्बद्ध र विधेयकको परिधिभित्र हुनुपर्दछ ।

(ख) संशोधन विधेयकमा निहित सिद्धान्तको विपरीत हुनु हुँदैन ।

(ग) संशोधन अस्पष्ट वा निरर्थक हुनु हुँदैन ।

(घ) कुनै दफामा गर्न खोजिएको संशोधन उक्त दफामा रहेको कुरासँग सम्बद्ध हुनु पर्दछ ।

- (ड) संशोधन सदनद्वारा पूर्व स्वीकृत सिद्धान्त वा निर्णयको विपरीत हुनु हुँदैन ।
- (च) संशोधनमा विधेयकको कुन दफाको कुन व्यवस्था वा शब्दावलीको सट्टामा के कस्तो व्यवस्था वा शब्दावली राख्न खोजिएको हो भन्ने कुरा स्पष्ट खुलाएको हुनु पर्दछ ।
- (छ) संविधान संशोधनसम्बन्धी विधेयकको हकमा भने जुन धारा, उपधारा, खण्ड, उपखण्ड वा स्पष्टीकरण जहाँ संशोधन प्रस्ताव गरिएको छ सोही बुँदामा मात्र संशोधन प्रस्ताव पेस हुनु पर्दछ । अन्यथा प्रस्तावित संशोधन अस्वीकृत हुन्छ ।
- (४) सभामुखको अधिकार: विधेयकको संशोधन स्वीकृत गर्ने वा नगर्ने वा सम्बन्धित सदस्यलाई बोलाएर त्यसमा सुधार गर्ने वा एकै आशयका एकभन्दा बढी संशोधनहरूलाई एकीकृत गरी स्वीकार गर्ने अधिकार सभामुखलाई हुन्छ । संशोधनकर्ताले सदनको स्वीकृति लिएर विधेयकको संशोधन फिर्ता लिन सक्दछ । उल्लिखित समयभित्र संशोधनसम्बन्धी सर्त र खाकाको अधीनमा रही नियमसङ्गत प्राप्त संशोधनहरू सभामुख वा सभाध्यक्षबाट स्वीकृत गराई क्रमबद्ध रूपले एकीकृत गरी संशोधनप्रतिको सूची सहितको विवरण तयार गरी सदनमा वितरण गर्ने कार्य सम्बन्धित शाखाले गर्दछ ।
- (५) संशोधनसहित दफावार छलफल:
- (क) संसदको स्वीकृतिबमोजिम विधेयकमाथिको दफावार छलफल सदन वा संसदीय समितिमा

हुन्छ । यसरी छलफल हुँदा दफाको क्रम अनुसार छलफल हुन्छ तर सभामुखबाट समयको मितव्ययिताका लागि छलफलमा दोहोरोपन हटाउन एकै दफा वा सो अन्तर्गत प्राप्त अन्योन्याश्रित संशोधनहरूलाई एकसाथ छलफल गर्ने अनुमति दिन र दफाहरूमाथिको छलफलको क्रममा विधेयकको कुनै भाग वा दफालाई अधि-पछि गरी छलफलमा राख्न वा कुनै भाग वा दफालाई पछि विचार गर्ने गरी मुलतबीमा राख्न सकिन्छ ।

- (ख) छलफलबाट यथावत् कायम रहेको वा संशोधनबाट स्वीकार गरेको प्रत्येक दफालाई विधेयकको अङ्ग बनोस् भनेर प्रस्ताव निर्णयार्थ पेस गर्नुपर्ने हुन्छ । संशोधन प्रस्तुतकर्ता सदस्यले सदनको अनुमति लिई आफूले पेस गरेको संशोधन फिर्ता लिन सक्ने भए पनि कुनै संशोधनमाथि संशोधन प्रस्तुत भईसकेको अवस्थामा सोको टुङ्गोलागेपछि मात्र फिर्ता लिन सकिने हुन्छ ।
- (ग) यसमा विधेयकको हरेक दफामाथि छलफल हुन्छ । यदि विधेयकको कुनै दफामाथि संशोधन रहेको र सो संशोधनलाई सदनले स्वीकार गरेको अवस्थामा उक्त संशोधनलाई समेत अभिन्न अङ्ग मानी छलफल गरिन्छ ।
- (घ) सदन वा समितिमा दफावार छलफलपछि ती दफाहरूलाई निर्णयार्थ संसदमा पेस गरी स्वीकृत गरेपछि अनुसूचिमाथिको छलफल

गरी निर्णय गर्नुपर्ने हुन्छ । विधेयकको दफा र अनुसूचीको छलफल समाप्त भइसकेपछि विधेयकको प्रस्तावना र नाम सम्बन्धी दफालाई विधेयकको अङ्ग बनाइयोस् भनेर प्रस्ताव गर्नुपर्दछ । यसै क्रममा स्वीकृति गर्दै गइन्छ ।

(६) विषयगत समितिमा हुने प्रक्रिया: संसदमा पेस भएको विधेयकमाथिको सामान्य छलफल समाप्त भइसकेपछि र संशोधनका लागि निर्धारित समय सकिएपछि प्रस्तुतकर्ताले वा अन्य कुनै सदस्यले उक्त विधेयकलाई दफावार छलफलका लागि सम्बन्धित विषयगत समितिमा पठाइयोस् भनी सदनसमक्ष राखेको प्रस्ताव सदनले अनुमोदन गरेकोमा उक्त विधेयक दफावार छलफलका लागि सम्बन्धित समितिमा पठाइन्छ ।

सामान्यतया जटिल विषय वस्तुको विधेयक, व्यापक संशोधन प्राप्त भएको विधेयक, विज्ञ र विशेषज्ञहरूको राय सुभावाव आवश्यक पर्ने विधेयक, सरोकारवाला तथा हितसमूहहरूसँग छलफल गर्नुपर्ने विधेयक वा आम नागरिकसँग व्यापक अन्तरक्रिया तथा परामर्श गर्नुपर्ने विधेयकहरूलाई सदनले दफावार छलफलका लागि सम्बन्धित समितिमा (सार्वजनिक लेखा समिति बाहेक) पठाउने गर्दछ । सम्बन्धित समिति भन्नाले जुन मन्त्रालयले विधेयक सदनमा पेस गरेको हो सो मन्त्रालय वा विषयवस्तुसँग सम्बन्धित संसदीय समितिलाई बुझनु पर्दछ । सामान्यतया सदनमा भन्दा विषयगत समितिमा दफावार छलफल गर्दा विधेयक बढी परिष्कृत र समृद्ध बन्न सक्ने मानिन्छ ।

समितिमा दफावार छलफलका लागि विधेयक पठाउँदा सो उपर परेका संशोधनहरूलाई समेत सँगै पठाइन्छ । जसरी सभामुखबाट विधेयकमाथि दफावार छलफल गराइन्छ र पारित गराइन्छ, त्यसरी नै समितिका सभापतिबाट पनि विधेयकको दफावार छलफल गराई पारित गराइन्छ । यसरी विधेयकमाथि दफावार छलफल हुँदा समितिबाट देहायबमोजिमको प्रक्रिया अवलम्बन गरिन्छ:-

- (क) **उपसमिति गठन:** समितिलाई प्राप्त हुन आएको विधेयकमाथि थप अध्ययन हुनु आवश्यक छ भन्ने लागेमा समितिले उपसमिति गठन गर्ने र उपसमितिले विधेयकका बारेमा आफ्नो राय सहितको अध्ययन प्रतिवेदन समितिमा पेस गर्ने गरिन्छ ।
- (ख) **विषय विज्ञको राय सल्लाह:** समितिले दफावार छलफल गर्नु अगाडि सम्बन्धित विशेषज्ञहरूको राय सल्लाह लिन आवश्यक ठानेमा त्यस्ता विषय विज्ञलाई समितिको बैठकमा आमन्त्रण गरी सल्लाह लिन सक्छ । अथवा, लिखित सल्लाह लिनुपर्ने भएमा निश्चित समयभित्र लिखित सल्लाह पेस गर्न अनुरोध गर्न सक्दछ ।
- (ग) **सार्वजनिक परामर्श गोष्ठी:** समितिले आवश्यक ठानेमा सम्बन्धित हित समूह वा सरोकारवालाहरू वा आम नागरिकसँग सार्वजनिक परामर्श गोष्ठीको आयोजना गरी सल्लाह सुभाब लिन सक्दछ ।
- (घ) **दफावार छलफल:** विधेयकउपर दर्ता भएका संशोधन प्रस्तावहरू, उपसमितिको प्रतिवेदन, विषय विज्ञहरूको राय सल्लाह र परामर्श

गोष्ठीका सुभावसमेतका आधारमा विधेयकमाथि समितिमा दफावार छलफल गरिन्छ । दफावार छलफल हुँदा दफाको क्रम अनुसार छलफल गरिन्छ । यदि उक्त दफामा कुनै संशोधन छ भने सोसमेत सम्बन्धित दफाको छलफलका क्रममा सोको अभिन्न अङ्गका रूपमा छलफल गरिन्छ । समितिका सभापतिबाट विधेयकका दफा यथावत् राखियोस् वा संशोधन स्वीकार गरी उक्त संशोधित दफा विधेयकको अङ्ग बनोस् भनी निर्णयार्थ प्रस्ताव पेस गरिन्छ । समितिबाट उक्त प्रस्ताव स्वीकार गरिएको अवस्थामा पारित भएको मानिन्छ । सभापतिले उचित सम्झेमा विधेयकका दफाहरूलाई समूह समूहमा विभाजनसमेत गरी निर्णयार्थ पेस गर्न सकिन्छ ।

- (ङ) **संशोधन प्रस्ताव फिर्ता लिन सक्ने:** विधेयक उपर संशोधन पेस गर्ने सदस्यले आफ्नो संशोधन प्रस्ताव फिर्ता लिन माग गरेमा समितिको स्वीकृतिमा फिर्ता लिन सक्दछ । यसरी संशोधन फिर्ता लिइएको अवस्थामा दफावार छलफलमा उक्त संशोधन उपर छलफल हुँदैन ।
- (च) **अनुसूचीउपर छलफल:** सभापतिले अन्यथा व्यवस्था गरेकोमा बाहेक विधेयकको दफावार छलफलपछि लगत्तै विधेयकको अनुसूची र त्यसको संशोधनमाथि छलफल गरिन्छ । छलफलपछि अनुसूचीलाई पनि दफाहरूसँगै सभापतिबाट निर्णयार्थ पेस गरिन्छ । यदि समितिबाट स्वीकृत भएको अवस्थामा उक्त अनुसूची विधेयकको अङ्ग बन्दछ ।

- (छ) प्रस्तावना र नामउपर छलफल: समितिमा विधेयकका सबै दफाहरू र अनुसूचीहरूसमेत उपर निर्णय भएपछि अन्त्यमा सभापतिबाट विधेयकको प्रस्तावना र नामलाई विधेयकको अङ्ग बनाइयोस् भनी प्रस्ताव पेस गरिन्छ र समितिको स्वीकृतिपछि विधेयकको प्रस्तावना र नाम विधेयकको अङ्ग बन्दछ ।
- (ज) समितिको प्रतिवेदन सदनमा प्रस्तुत: समितिबाट दफावार छलफल समाप्त भएपछि सम्बन्धित समितिले आफूले गरेको निर्णयको प्रतिवेदनसहित उक्त विधेयकलाई समितिका सभापति वा निजको अनुपस्थितिमा सभामुखले तोकेको सम्बन्धित समितिको अन्य कुनै सदस्यले सदनमा पेस गर्दछ ।
- (झ) समितिको प्रतिवेदनउपर सदनमा कारबाही: समितिबाट प्राप्त विधेयकउपरको प्रतिवेदन सम्पूर्ण सदस्यहरूलाई वितरण गरिन्छ । सभामुखले अन्यथा आदेश दिएमा बाहेक सम्बन्धित समितिको प्रतिवेदन वितरण भएको चौबीस घण्टापछिको कुनै समयमा विधेयक प्रस्तुतकर्ता सदस्यले देहायको कुनै प्रस्ताव पेस गर्न सक्दछ:-
- (क) प्रतिवेदनसहितको विधेयकमाथि छलफल गरियास् भन्ने, वा
- (ख) कुनै खास दफा वा उपदफाहरूका सम्बन्धमा पुनः विचारार्थ निर्देशनसहित सम्बन्धित समितिमा विधेयक फिर्ता पठाइयोस् भन्ने ।
- (ञ) पुनः सदनमा फिर्ता: उपरोक्त प्रस्तावमध्ये प्रतिवेदन सहितको विधेयकमाथि छलफल

गरियोस् भन्ने प्रस्ताव स्वीकृत भएमा प्रतिवेदनमा उल्लिखित दफाहरूमा मात्र छलफल हुन्छ भने कुनै दफा वा दफाहरूका सम्बन्धमा पुनः विचारार्थ निर्देशनसहित समितिमा पठाइयोस् भन्ने प्रस्ताव पारित भएमा उक्त विधेयक पुनः समितिमा आँउछ र समितिले उक्त विधेयकउपर यथाशीघ्र छलफल र पारित गरी पुनः सदनमा प्रतिवेदनसहित पठाइन्छ र सदनमा पुनः निर्णयार्थ पेस हुन्छ ।

(ट) विधेयक फिर्ता लिन सकिने: विधेयक प्रस्तुतकर्ता सदस्यले एकदिन अगावै सूचना दिई विधेयक फिर्ता लिन सक्दछ । तर समितिमा विचाराधीन विधेयकको हकमा फिर्ता लिन चाहेमा सोही व्यहोराको प्रतिवेदन समितिले सभामा पेस गर्नु पर्दछ र विधेयक फिर्ता लिने प्रस्तावको कसैले विरोध गरेमा दुवैका बनाइ राख्न लगाई निर्णयार्थ पेस गरी भएको निर्णय अनुसारको कारबाही अगाडि बढाउनु पर्दछ ।

(७) विधेयक पारित गर्ने प्रस्ताव र प्रक्रिया: सदनको बैठकमा दफावार छलफल भएकोमा सो समाप्त भएपछि र सम्बन्धित समितिमा दफावार छलफल भएकोमा सोको प्रतिवेदनमाथिको छलफल समाप्त भई संशोधनहरूलाई संघीय संसदको निर्णयार्थ क्रमशः पेस गरिसकेपछि विधेयक प्रस्तुतकर्ता सदस्यले विधेयक पारित गरियोस् भन्ने प्रस्ताव पेस गर्दछ । र, सदनबाट उक्त प्रस्ताव पारित भएमा विधेयक सदनबाट पारित भएको मानिन्छ । विधेयक सामान्य बहुमतबाट पारित गर्ने गरिन्छ ।

- (८) अर्को सदनमा पठाउनुपर्ने: नेपालको संविधानको धारा ८३ ले संघीय व्यवस्थापिका दुई सदनमा हुने व्यवस्था गरेको छ । धारा १११(१)ले एक सदनबाट पारित भएको विधेयक अर्को सदनमा पठाउनु पर्ने व्यवस्था गरेको छ । अर्को सदनले उक्त विधेयक पारित गरिसकेपछि राष्ट्रपतिसमक्ष प्रमाणीकरणका लागि पेस गर्नु पर्छ ।
- (९) संयुक्त समिति: राष्ट्रिय सभाबाट पारित तर प्रतिनिधि सभाबाट अस्वीकृत वा प्रतिनिधि सभाले संशोधनसहित फिर्ता पठाएको तर राष्ट्रिय सभा सहमत हुन नसकेको विवादित विषयको निष्पण गर्न वा दुई सदनका बीचको कार्य प्रणालीलाई व्यवस्थित गर्न वा कुनै खास कार्यका लागि प्रतिनिधि सभाका ५ र राष्ट्रिय सभाका १ सदस्यको अनुपातसहित समावेशिताका आधारमा बढीमा २५ सदस्य रहेको संयुक्त समिति गठन गरी विवादित मुद्दाको छिनोफानो गरिन्छ ।
- (१०) सामान्य त्रुटि सच्याउने: संसदबाट पारित भइसकेको विधेयकका दफाहरूको सङ्ख्याको क्रम मिलाउने र आवश्यक आनुसाङ्गिक सुधार गर्ने अधिकार अध्यक्ष/सभामुखको हुन्छ । तर विधेयकका प्रावधानहरूभित्र गम्भीर त्रुटि नै रहेछन् भने चाहिँ सच्याउन सक्ने देखिँदैन र विधेयकका गम्भीर त्रुटिहरूलाई संसदले मात्र सच्याउन सक्छ ।
- (११) विनियोजन तथा अर्थ विधेयक सम्बन्धी व्यवस्थापकीय कार्यविधि: प्रत्येक वर्ष नेपाल सरकारले प्रस्तुत गर्ने राजस्व र व्ययको अनुमानसम्बन्धी विषयसँग सम्बन्धित विनियोजन विधेयक, पेस्की खर्च विधेयक, आर्थिक विधेयक, पूरक विनियोजन विधेयक र उधारो खर्च

विधेयक सम्बन्धी व्यवस्थापन कार्यविधि भने उपरोक्त विधि व्यवस्थापन सम्बन्धी प्रक्रियाभन्दा भिन्न प्रकृतिको रहेको छ ।

(क) विनियोजन विधेयक प्रस्तुत गर्नुपूर्व बजेट तयारीका लागि अर्थ मन्त्रीले विनियोजन विधेयकका सिद्धान्त र प्राथमिकता सम्बन्धमा (कर प्रस्ताव) बाहेक छलफलका लागि सदनमा प्रस्ताव राख्छन् । त्यसको छलफलको कार्यविधि सभामुखले निर्धारण गरेबमोजिम हुन्छ । यस्तो छलफल विनियोजन विधेयक प्रस्तुत हुनुभन्दा कम्तीमा पनि १५ दिन अगावै समाप्त भइसक्नु पर्ने हुन्छ ।

(ख) जस अनुरूप सभामुखले प्रधानमन्त्री वा निजको अनुपस्थितिमा निजले तोकेको अन्य कुनै मन्त्रीसँग परामर्श गरी विनियोजन विधेयक र आर्थिक विधेयकका हकमा छलफलको दिन र समय तोक्दछन् ।

(ग) विनियोजन विधेयकमा निर्दिष्ट गरी राखिएको प्रत्येक शीर्षकमाथि अलग-अलग वा सामूहिक रूपमा दलीय संरचनाका आधारमा छलफल गर्ने गरिन्छ ।

(घ) छलफलको क्रममा कुनै शीर्षकमाथि उठेको प्रश्नका जवाफ सम्बन्धित मन्त्रीबाट छलफलको अन्तमा दिने गरिन्छ ।

(१२) संविधान संशोधन विधेयक पारित हुने कार्यविधि: संविधान संशोधन सम्बन्धी विधेयकको छलफल,

संशोधन र पारित गर्ने कार्यविधि आर्थिक र अन्य विधेयकको भन्दा केही भिन्न छः-

- (क) संविधान संशोधन गर्ने विधेयकमा उल्लेख भएका धारा, उपधारा, खण्ड, उपखण्ड वा स्पष्टीकरण मध्ये जहाँ संशोधन प्रस्ताव पेस गरिएको छ सोही बुँदामा मात्र संशोधन प्रस्ताव पेस गर्न सकिन्छ । अन्यत्र सकिँदैन ।
 - (ख) यसरी प्राप्त संशोधनउपरको दफावार छलफल कुनै पनि विषयगत समितिमा हुँदैन । त्यसका लागि सभामुखले सदनको अनुमतिमा विशेष समिति गठन गर्ने र त्यस समितिमा दफावार छलफल भएपछि त्यसको निष्कर्ष सहितको प्रतिवेदन संसदको बैठकमा पेस गर्नुपर्ने हुन्छ ।
 - (ग) संविधान संशोधनसम्बन्धी विधेयकका प्रत्येक धारा वा उपधारा वा त्यसमा प्रस्तुत भएका संशोधनको सभामुखले एक-एक गरी निर्णयार्थ बैठकमा प्रस्तुत गर्नुपर्ने हुन्छ ।
 - (घ) संविधान संशोधनसम्बन्धी विधेयक पारित गरियोस् भन्ने प्रस्ताव संघीय संसदमा तत्काल कायम रहेका सम्पूर्ण सदस्य सङ्ख्याको कम्तीमा दुई तिहाई सदस्यहरूको बहुमतबाट स्वीकृत भएमा त्यो पारित भएको मानिन्छ । यो कार्य मत विभाजनद्वारा गर्नु पर्दछ । अन्य विधेयकहरू भने सामान्य बहुमतबाट पारित हुन्छ ।
- (१३) अध्यादेश पारित गर्ने कार्यविधि: संघीय संसदको अधिवेशन नचलेको अवस्थामा तत्काल केही गर्न आवश्यक परेमा मन्त्रपरिषद्को सिफारिसमा राष्ट्रपतिले अध्यादेश जारी गर्न सक्ने र त्यो ऐनसरह

मान्य हुने संवैधानिक व्यवस्था छ । संसदको बैठक बसेपछि पनि यसको आवश्यकता महसुस भएमा सरकारले स्वीकृतिका लागि सदनमा पेस गर्न सक्छ । जसलाई संघीय संसदको दुवै सदनमा पेस गर्नु पर्दछ र दुवै सदनले अस्वीकृत गरेमा र राष्ट्रपतिले चाहेमा जुनसुकै बेला खारेज हुन सक्छ । सदनको अधिवेशन सुरु भएको साठी दिनभित्र सदनबाट स्वीकृत नभएमा पनि स्वतः खारेज हुन्छ । यसलाई सदनमा पेस गर्ने सम्बन्धी कार्यविधि देहाय बमोजिम हुन्छः-

- (क) पेसः अध्यादेश जारी भएपछिको बसेको संसदको बैठकमा अध्यादेश जारी गर्नु पर्नाको परिस्थिति, कारण र विवरण सहितको अध्यादेश सम्बन्धित मन्त्रीले पेस गर्नु पर्दछ ।
- (ख) अस्वीकृत गर्ने सूचनाः कुनै सदस्यलाई अध्यादेश अस्वीकार गर्नुपर्ने लागेमा पेस भएको दुई दिनभित्र कारण उल्लेख गरिएको सूचना महासचिव वा सचिवलाई दिनु पर्नेछ । सभाध्यक्षले नाम उच्चारण गरेपछि सूचना पेस गर्न अनिच्छा प्रकट गरेमा बाहेक सूचनाकर्ता सदस्यले वक्तव्यसहित सूचनाको व्यहोरा बैठकमा पेस गर्नु पर्दछ । प्रस्तुत प्रस्तावमा सभामुखबाट निर्धारित अवधिसम्म छलफल भई अन्त्यमा मन्त्रीको जवाफपछि छलफल समाप्त भई सभाध्यक्षबाट उक्त प्रस्तावलाई निर्णयार्थ बैठकमा पेस गर्नुपर्ने हुन्छ । अध्यादेश स्वीकार गर्ने वा नगर्ने प्रस्तावमा निर्णय सामान्य बहुमतका आधारमा हुन्छ ।

प्रमाणीकरण ऐन निर्माणको अन्तिम चरण हो । प्रतिनिधि सभा र राष्ट्रिय सभाद्वारा पारित विधेयक राष्ट्रपतिबाट प्रमाणीकरण नभएसम्म ऐनको रूपमा कार्यान्वयन हुँदैन । त्यसैले कुनै पनि विधेयक संसदद्वारा पारित भइसकेपछि उक्त विधेयक प्रमाणीकरणका लागि राष्ट्रपति समक्ष पठाउनु पर्छ । राष्ट्रपतिबाट प्रमाणीकरण भएपछि मात्र विधेयकले ऐनको रूपमा धारण गर्दछ र लागू हुन्छ ।

५.१ विधेयक पारित भई सकेपछिको प्रक्रिया

- (१) संशोधन प्रस्तावलाई विधेयकमा समावेश: सदनबाट स्वीकृत संशोधनहरूलाई दफाक्रम मिलाई विधेयकलाई पूर्ण रूप दिने कार्य गर्नु पर्दछ ।
- (२) अनुसाङ्गिक सुधार: सदनबाट पारित भइसकेको विधेयकमा दफाक्रम मिलाउन आवश्यक आनुसाङ्गिक सुधार गर्नुपर्ने भएमा टिप्पणीमार्फत सभाध्यक्षबाट स्वीकृत गराउनु पर्ने हुन्छ ।
- (३) प्रमाणीकरण प्रति: पूर्ण विधेयकलाई नेपाली कागजमा छापी प्रमाणित एवं प्रमाणीकरणप्रति तयार गर्नुपर्ने हुन्छ ।
- (४) सभाध्यक्षबाट प्रमाणित: संघीय संसदबाट पारित भएको विधेयक उत्पत्ति भएको सदनको सभामुख वा अध्यक्षले प्रमाणित गरी प्रमाणीकरणका लागि राष्ट्रपतिसमक्ष पठाउनु पर्छ । तर अर्थ विधेयकको हकमा भने यो अर्थ विधेयक हो भनी सभामुखले प्रमाणित गर्नुपर्ने हुन्छ ।

५.२ राष्ट्रपतिबाट प्रमाणीकरण प्रक्रिया

- (१) **प्रमाणीकरण प्रक्रिया:** संसदबाट पारित भई प्रमाणीकरणका लागि पठाइएको विधेयकलाई सामान्यतया पन्ध्र दिनभित्र प्रमाणीकरण गर्नु पर्दछ । तर अर्थ विधेयकबाहेक अन्य विधेयकमा पुनर्विचार गर्नुपर्छ भन्ने राष्ट्रपतिलाई लागेमा त्यस्तो विधेयक पेस भएको पन्ध्र दिनभित्र निजले सन्देशसहित विधेयक उत्पत्ति भएको सदनमा फिर्ता पठाउनु पर्दछ । सम्बन्धित सदनले राष्ट्रपतिको सन्देश समावेश गरी वा नगरी उक्त विधेयकलाई पन्ध्र दिनभित्र पारित गरी पुनः राष्ट्रपतिसमक्ष प्रमाणीकरणको लागि पेस गर्नु पर्दछ ।
- (२) **प्रमाणीकरणको सूचना:** प्रमाणीकरणका लागि राष्ट्रपति समक्ष पेस भएको विधेयक पन्ध्र दिनभित्र प्रमाणीकरण गरी त्यसको सूचना यथासम्भव चाँडो दुवै सदनलाई दिनु पर्दछ । त्यसरी प्राप्त विधेयक प्रमाणीकरणको सूचना सभामुख र अध्यक्षले बैठकमा पढेर सुनाउनु पर्दछ । यदि अधिवेशन चालु नभएको अवस्थामा त्यस्तो सूचना प्राप्त भएमा संघीय संसदको सूचनापत्रमा प्रकाशन गराई त्यसको प्रचार प्रसार गराउनु पर्दछ ।
- (३) **अभिलेख:** राष्ट्रपतिबाट प्रमाणीकरण गरिएको विधेयकको एक प्रति संसदमा र अन्य एक-एकप्रति राष्ट्रपतिको कार्यालय, प्रधानमन्त्री तथा मन्त्रिपरिषद्को कार्यालय र कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयले अभिलेखको रूपमा सुरक्षित राख्नु पर्दछ ।
- (४) **राजपत्रमा प्रकाशित:** प्रमाणीकरण भई ऐनको रूप धारण गरेको विधेयकलाई कानून, न्याय तथा संसदीय मामिला मन्त्रालयले ऐनको रूपमा राजपत्रमा प्रकाशित गर्ने कार्य यथाशीघ्र सम्पन्न गर्नु पर्दछ ।

(५) विधेयक कानून बनी लागू हुने अवस्था: राष्ट्रपतिबाट प्रमाणीकरण भएपछि विधेयक ऐन बन्दछ र उक्त ऐन राजपत्रमा प्रकाशित भएपछि मात्र लागू हुन्छ । नेपाल कानून व्याख्यासम्बन्धी ऐन, २०१० को दफा ३(ड) को प्रतिबन्धात्मक वाक्यांशले नेपाल राजपत्रमा प्रकाशित नभएको ऐन प्रकाशन हुनु अगावै गरि सकेको वा नगरेको कुनै दण्डनीय कुराको हकमा त्यस्तो ऐन बमोजिम दण्ड सजाय हुँदैन भन्ने व्यवस्था यस सन्दर्भमा मननीय रहेको छ ।

संघीय संसद सचिवालय
सिंहदरवार, काठमाडौं

संसद सहयोग परियोजना
संयुक्त राष्ट्रसंघीय विकास कार्यक्रम

Empowerment first.
Results matter.